

UDK: 94(497.1)“1929/1935”:32
351.74(497.1)“1929/1935”
356.35(497.1)“1929/1935”
Izvorni znanstveni članak
Priljeno: 14. 9. 2005.
Prihvaćeno: 24. 2. 2006.

Policija i žandarmerija u doba šestosiječanjskog režima kralja Aleksandra (1929. – 1935.)

IVANA DOBRIVOJEVIĆ

Institut za savremenu istoriju, Beograd, Srbija i Crna Gora

Rad predstavlja pokušaj analize rada policije i žandarmerije u doba šestosiječanjskog režima kralja Aleksandra. Autorica je najviše pažnje posvetila zloupotrebama ovih tijela vlasti, iznoseći složene političke prilike koje su u Kraljevini Jugoslaviji vladale početkom tridesetih godina i koje su svakako utjecale na ponašanje pripadnika policije i žandarmerije.

Ključne riječi: žandarmerija, šestosiječanjska diktatura, političko nasilje

Organizacija policijskog i žandarmerijskog aparata

Zakon o žandarmeriji iz listopada 1930. godine propisao je da je žandarmerija pomoćni rod vojske Kraljevine Jugoslavije koja kao specijalna trupa ima zadatak “da kao organ državnih upravnih organa vlasti bdi nad javnom bezbednošću, održava javni red i mir i obezbeđuju izvršenje zakona”.¹ U pogledu službene upotrebe, nastave i opskrbe podređena je ministru unutarnjih poslova, a u pogledu discipline, osobnih odnosa, vojničke nastave i naoružanja ministru vojske i mornarice. Žandarmerija je financirana iz proračuna ministarstva unutarnjih poslova, a zbog teške ekonomske krize broj žandara je iz godine u godinu smanjivan, da bi s 20.000, koliko je žandara bilo u parlamentarno doba, pao na 17.978 u 1934. godini.² Ipak, i ovakav, umanjeni, proračun Ministarstva unutarnjih poslova je bio, kako je primje-

¹ Po starom zakonu žandarmerija je bila sastavni dio vojske, dok zakon o ustrojstvu vojske i mornarice iz 1923. godine nije ni spominjao žandarmeriju kao sastavni dio vojske. “Нови закон о жандармерији”, *Полиција*, 14–15/1930., 885.

² Ekspozje Živojina Lazića, ministra unutrašnjih poslova, XVIII. redovni sastanak Narodne skupštine od 25. 3. 1934., *Stenografske beleške Narodne skupštine*, Beograd 1934., 218.

čivala opozicija, još uvijek dva puta veći od novca izdvojenog za ministarstva poljoprivrede ili građevine.³

Na osnovi Zakonika o sudskom krivičnom postupku i Zakona o žandarmeriji, žandarmerija je ovlaštena i dužna obavljati izviđanje krivičnih djela, bilo samostalno bilo po naređenju vlasti. O svakom krivičnom djelu ona je podnosila krivičnu prijavu nadležnoj vlasti – za zločine i prijestupe državnim tužiocima, a za istupe upravnoj vlasti.⁴ U žandarmeriju su primani državljani Kraljevine, s odsluženim vojnim rokom, tjelesno i duševno zdravi, mlađi od 30 godina, a viši od 164 centimetra koji su se obavezivali da će u žandarmerijskoj službi ostati najmanje tri godine i da će služiti tamo gdje budu raspoređeni. Nova visina od 164 centimetra, koja se zahtjeva nasuprot visini od 152 koja je propisana pravilima žandarmerijske službe, uvedena je da bi se onemogućilo stupanje u žandarmeriju “fizički malih ljudi koji nemaju dovoljno autoriteta kod javnog nastupa”.⁵ Smatralo se, naime, da policajac ili žandar “omalen, sitan ili nerazvijen, a naročito kada je pod šlemom i u paradnoj uniformi, čini vrlo rđav utisak – on nije u mogućnosti da kod publike izazove osećaj o ozbiljnosti i strogosti njegovih naredbi, niti da im pribavi potrebno poštovanje, pa njegove naredbe lako mogu da ostanu bez željenog rezultata”.⁶ Zakonom je propisano da će žandar upotrijebiti oružje samo u slučaju nužde, odnosno kada nije u mogućnosti da na drugi način “odbije od sebe ili drugog lica upravljani udar”, “savlada otpor”, “spreči begstvo opasnih zločinaca”, “spreči begstvo sumnjivih lica na državnoj granici”, “spreči begstvo vojnih begunaca u grupi od najmanje tri lica” i “spreči napad na objekat koji mu je poveren na čuvanje”. U svim ovim slučajevima, nalagao je zakon, mora se čuvati ljudski život koliko god je moguće, a gdje prilike dopuštaju služiti se manje opasnim oružjem – nožem ili sabljom. Pri upotrebi oružja se posebno moralo voditi računa da ne “trpe štetu nevina lica”.⁷ Prema posebnom, apсурdnom, propisu streljivo koje su potrošile žandarmerija i granične trupe upotrebom oružja naplaćivano je od osoba koje su svojom krivnjom dovele do upotrebe oružja, a u slučaju da su te osobe nastradale, utrošeno streljivo naplaćivalo se od članova njihove zadruge.⁸

Ministarstvo unutarnjih poslova jasno je preporučilo da se žandar u dodiru s narodom i pri postupcima protiv osumnjičenih osoba mora “uzdržavati svakog protivzakonitog i neodlučnog postupka”, te da stalno mora imati na umu da svaki njegov postupak koji bi vrijeđao osobnu slobodu građana

³ Izlaganje poslanika Stjepana Valjavca, XXVII redovni sastanak Narodne skupštine od 6. 3. 1934, *Stenografske beleške Narodne Skupštine*, Beograd 1934., 466.

⁴ М. СТЕФАНОВИЋ, “Наша жандармерија”, *Полиција*, 9–12/1936., 622.

⁵ “Нови закон о жандармерији”, *Полиција*, 14–15/1930., 890.

⁶ II br. 9922 od 3. 4. 1933., AJ, 14 (Ministarstvo unutrašnjih poslova) – 1–1.

⁷ Zakon o žandarmeriji, *Službene novine Kraljevine Jugoslavije*, br. 235., 14. 10. 1930.

⁸ Tek je za vrijeme vlade Milana Stojadinovića, listopada 1935, naređeno da se u slučaju kada su osobe protiv kojih je upotrijebljeno oružje poginule ili onesposobljene, ne traži novčana naknada za potrošenu porodicu od njihovih porodica. Strogo pov. od 11. 10. 1935., AJ, 37–46–300.

na “jeste zloupotreba vlasti” koja se, kao takva, treba kazniti.⁹ Iako je nalažana krajnja obzirnost žandara u ophođenju sa stanovništvom, da se njihovim postupcima “narod ne bi razdražio” i stao na stranu krivca, jugoslavenska poslijeratna stvarnost je bila posve drukčija. Vrijeđanja, batinanja, pljuškanja i ponižavanja uhićenika, koji su doživljavani kao osobe čija je krivnja već samim činom uhićenja bila dokazana, bila su svakodnevna pojava. Ova žalosna praksa je bila rezultat slabe opće kulturne razine žandara, njihova mentaliteta, osjećaja opće nasilnosti i moći, ali i svojevrzne tradicije i nasljeđa. I u Kneževini i Kraljevini Srbiji, vjerski i nacionalno kompaktnoj, odnosi javnog mnijenja i žandarmerije su uvijek predstavljali osjetljivo područje. Nezadovoljstvo žandarskim grubostima postojalo je i idućih desetljeća, pa i u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca.¹⁰ Maltretiranje uhićenika je svakako bilo povezano i sa specifičnim osjećajem za kaznu i pravdu koji je postojao među stanovništvom, a bilo je u potpunoj suprotnosti sa shvaćanjem moderne znanosti i zakonodavstva. Naime, vjerovalo se da je cilj kazne ispaštanje. Štoviše, po narodnom osjećanju pravednosti kazna nije trebala biti samo ekvivalentna s učinjenim zlom, nego je trebalo da sama po sebi predstavlja mnogo veće zlo od počinjenog zločina. Smatralo se, naime, da je kazna batinanja strašnija od strijeljanja, jer se njome oduzima čast kao neprocjenljivo ljudsko dobro – “batinom se stoka bije, a ne ljudi”.¹¹ Prijave žandara za maltretiranje su redovito ispitivane, ali je rijetko kada išta moglo biti dokazano. Čak i u slučajevima velikih skandala, poput prebijanja njemačke novinarkе Isolde Reiter, o čemu će u daljem tekstu biti govora, vlasti se nisu odlučivale na otpuštanje žandara. Žandari su premješteni samo zbog velike potrebe i kao nužno zlo, jer se smatralo da će u službi žandar imati najviše uspjeha ako dobro poznaje područje svoga djelovanja.¹² Ovakvo “zaštitničko” ponašanje vlasti je u pojedinaca izazivalo osjećaj neprijepornog autoriteta, moći i nedodirljivosti, što je nerijetko dovodilo do nepotrebnih sukoba s narodom i zaoštavanja i onako složenih međunacionalnih i međuvjerskih odnosa, prije svega u prečanskim krajevima.¹³ “Jugoslovenski žandarmi nisu blagi”, pisala je Kold Elan. “To si krupni i visoki momci dobro uhranjeni i odeveni koji znaju samo za naređenja. Stranci se sklanjaju kada ih vide kako se kreću po ulici sa napunjenom puškom o ramenu i s nepoverljivim pogledom”.¹⁴

⁹ Привремена пралвила за вршење жандармеријске службе, т. 1, Београд 1920., 11.–14.

¹⁰ О овоме опширније видјети: В. ЈОВАНОВИЋ, “Жандарми и практиканти”, *Образовање код Срба*, Београд 2002., 200.–204.

¹¹ И. ВУШОВИЋ, “Правни појам казне у народу”, *Архив за правне и друштвене науке*, фебруар 1933., 130. – 134.

¹² “Премештаји жандарма”, *Полиција*, 17–18/1929., 808.

¹³ Полицијска и жандармеријска насилја нису обележила само године диктатуре. О репресији полиције и жандармерије до 1929. видјети: В. ЈОВАНОВИЋ, “Жандармерија Краљевине СХС у ‘новоослобођеним областима’ 1919 – 1929”, *Војноисторијски гласник*, 1–2/2002., 52. – 54.

¹⁴ К. ЕЛАН, *Живот и смрт краља Александра I*, Београд 1988., 143.

Definitivna unifikacija propisa o organizaciji mjesnih policijskih ustanova je obavljena Zakonom o unutrašnjoj upravi iz lipnja 1929. Osnovna administrativna jedinica u kojoj se obavlja mesna policijska djelatnost je, po ovom zakonu, bila općina. U ovisnosti o značaju za državnu upravu te djelatnosti, u općinama je osnovana mjesna policijska vlast, ili su mjesni policijski poslovi povjereni samoupravnim tijelima općine. U sjedištima banovina uspostavljene su uprave policije na čijem su se čelu nalazili upravitelji policije, neposredno podređeni banu. Za održavanje sigurnosti, reda i mira upravitelju je bio dodijeljen zbor uniformirane policijske straže. Policijski agenti su, pak, imali ulogu "preventivne policije" i svoju dužnost uvijek su obavljali u civilu.¹⁵ Policijski djelokrug općeupravnih vlasti je obuhvaćao staranje za javni red, mir, sigurnost i poredak, promet, javni moral i slično.¹⁶

Policijski nadzor nad neistomišljenicima i političkim protivnicima

Prva polovina tridesetih godina je u Kraljevini Jugoslaviji obilježena specifičnim prilikama. S jedne strane država je zaista bila ugrožena - brojni suvremenici su smatrali da je diktatura bila jedino preostalo rješenje koje je moglo izvesti zemlju iz sveopće krize u koju je zapala dvadesetih, a s druge strane, režim je od samog početka imao usku osnovu na koju se oslanjao. U situaciji kada je "spas države proglašen najvišim zakonom", a Živojin Lazić, ministar unutarnjih poslova poručivao da su i "hitlerovska sredstva" dopuštena u borbi s "izdajnicima i veleizdajnicima",¹⁷ jasno je da državne vlasti nisu mogle imati ni snage ni volje da stanu na put policijskim i žandarmerijskim zloupotrebama. Žandarmerijske zloupotrebe, nadziranje ljudi, posebno državnih činovnika, denunciranja, veći ili manji izborni pritisci, prisilno dobivanje priznanja od uhićenika, kaznena gonjenja zbog uvrede kralja i kraljevskog doma su u Kraljevini Jugoslaviji predstavljali i svojevrsnu "tekovinu" i praksu naslijeđenu iz prethodnoga parlamentarnog razdoblja.¹⁸ Uz profesionalni policijski aparat je, još u vrijeme vlade Korošca, započeto proširivanje mreže agenata i doušnika, koja je u doba šestosiječanjskog sustava bila samo ojačana.¹⁹ Treba, ipak, naglasiti da je formiranje modernoga policijskog i administrativnog aparata mukotrpan i dugotrajan proces koji nije mogao biti završen za nepunih šest godina koliko je potrajao neuspjeli poli-

¹⁵ Zakon o unutrašnjoj upravi, *Službene novine Kraljevine Jugoslavije*, br. 143., 21. 6. 1929.

¹⁶ Организација југословенске полиције, *Полиција*, 9–12/1936., 651. – 653. Vidjeti i Л. М. КОСТИЋ, *Административно право*, Београд 2000., 145. – 152.

¹⁷ Pov. br. 28 863 od 18. 7. 1934, AJ, 63 (Ministarstvo pravde) – 18/1934.

¹⁸ O policijskim zloupotrebama u parlamentarnom razdoblju vidjeti: Stenografske beleške Narodne skupštine, sednica od 28. 2. 1928., 32.–33.; Branislav GLIGORIJEVIĆ, *Parlament i političke stranke u Jugoslaviji*, Beograd 1979., 253.; Hrvoje MATKOVIĆ, *Povijest Hrvatske seljačke stranke*, Zagreb 1999., 250. – 251.

¹⁹ N. ŠARAC, *Uspostavljanje šestojanuarskog režima sa posebnim osvrtom na Bosnu i Hercegovinu*, Sarajevo 1975., 200.

tički eksperiment kralja Aleksandra. Brutalnost žandarmerije je predstavljala dio "tradicije" koja je u atmosferi općeg sumnjičenja u doba šestosiječanjskog režima samo mogla biti poticana, a nikako iskorijenjena ili barem smanjena.

Slična situacija je vladala i u središnjoj Europi i na Balkanu. Kako navodi Christian Nielsen, u međuratnom razdoblju svaka država je pomno pratila političke djelatnosti vlastitih građana. Policijski službenici – počevši od Ministarstva unutarnjih poslova pa do općinske razine, bili su zaduženi za nadzor i kontrolu svih političkih manifestacija. Ova praksa je postojala i u najliberalnijim zemljama u regiji, a često je predstavljala nasljeđe prošlih, imperijalnih vremena, što je dodatno usavršeno u Prvom svjetskom ratu. U nesigurnom međunarodnom okruženju država se osjećala obveznom biti na stalnom oprezu kako protiv unutrašnjih, tako i protiv vanjskih neprijatelja. Socijalisti, komunisti, anarhisti, iredentisti, separatisti i špijuni su predstavljali brojnu grupu koja je unosila nemir i zadavala brigu režimima navedenih država.²⁰

Godine diktature kralja Aleksandra obilježene nadzorom, internacijama i progonima političkih neistomišljenika, suđenjima političkim krivcima pred Državnim sudom za zaštitu države i najraznovrsnijim denuncijacijama takozvanih "običnih ljudi". Broj osuđenih za djela protiv države je iz godine u godinu rastao. Jedinu iznimku je predstavljala Južna Srbija i Beograd. Na teritoriju apelacijskih sudova nadležnih za ovu regiju je u vrijeme novog režima broj ovih kaznenih djela bio znatno manji u odnosu na razdoblje do 1929.²¹ Treba ipak imati u vidu da je i sigurnosno stanje na teritoriji Kraljevine u doba šestosiječanjskog režima bilo složeno. Komunistička opasnost je predstavljala gotovo opsesivni strah vlasti i bila uveličavana do neslućenih razmjera, ali je zato djelovanje ustaša i VMRO-a, kojima su izravno pomagale Italija, Mađarska i Bugarska predstavljalo realnost koju bi svaka europska država toga doba pokušavala suzbiti svim sredstvima. Objektivne okolnosti su uvjetovale rast takozvanih antidržavnih djela. Ipak, režim se katkad "gubio" u obračunima sa stvarnim i fiktivnim protivnicima i neprijateljima, zapadao u trivijalnosti i banalnosti. Upravitelj grada Beograda je svakoga dana sastavljao svoj "politički referat", čiji je jedan prijepis dostavljao kralju, drugi predsjedniku vlade, a treći ministru unutarnjih poslova. Ovakvi "politički referati", pisani za najviši državni vrh, obuhvaćali su sve i svašta, pa je jednom prilikom bilo zabilježeno i da je Kosta Pavlović, osobni tajnik predsjednika Ministarskog savjeta Voje Marinkovića večerao kod "Dva ribara" i da je "nepoznatoj gospođi, sa kojima je sedeo za istim stolom, pričao kako je predsednik Ministarskog saveta bio zaboravio da zatvori svoju kasu i kako su mu iz nje nestali neki vrlo važni i poverljivi dokumenti".²² Pod djela protiv javne sigurnosti i poretka u državi podrazumije-

²⁰ Christian NIELSEN, *One State, One Nation, One King. The Dictatorship of King Alexander and His Yugoslav Project 1929 - 1935*, doktorska disertacija, internet izdanje, 302. – 303.

²¹ С. БУБЕЉ ЈАРОЦКИ, "Стање и кретање криминалитета у Југославији према статистичким подацима у 1936. години", *Полиција*, 4/1938., 321.

²² К. ПАВЛОВИЋ, *Војислав Маринковић и његово доба*, т. 3, Лондон 1959., 8. – 9.

valo se puno toga – od ustaških akcija koje su nerijetko prouzrokovale ljudske žrtve i predstavljale otvorenu prijetnju i izazov državnoj stabilnosti, uređenju i teritorijalnoj cjelovitosti, na koje je država imala pravo, ali i obvezu odgovoriti, pa sve do dijeljenja letaka koji su govorili protiv novog političkog stanja i širenja lažnih i alarmantnih vesti. Žandarmerijska postaja u Lazarevcu je prijavila državnom tužiocu na Državnom sudu slučaj koji se dogodio u rujnu 1929. na željezničkoj postaji u Lazarevcu, kada je Borivoje Ignjatović, “komunistički omladinac”, odbio odmaknuti se na poziv žandara od pruge, uvrijedio je i ošamario žandara, koji mu je zatim nanio ozljede bajunetom, što je potvrdio i kotarski liječnik. Državni tužilac je predmet odbacio, ali se postavlja pitanje kako je moguće da su kotarske vlasti i žandarmerijske vlasti ovakvo djelo uopće mogle kvalificirati kao opasno za javnu sigurnost i poredak u državi.²³ I sami sudovi su ponekad svojim presudama do apsurdna dovodili Zakon o zaštiti države. Odvjetnik Bratić je tako na jednom zboru u Petrovgradu u travnju 1935. godine ministru prometa Dimitriju Vujiću dobio: “Lažes Vujiću”, zbog toga bio uhićen i suđen, ali ne za uvredu vlasti, što je po Kaznenom zakonu jedino bilo moguće, nego po Zakonu o zaštiti javne sigurnosti i poretka u državi.²⁴ Unatoč svemu, nadzor nad političkim neistomišljenicima i svim ostalim “sumnjivim” osobama bio je primitivan. Iako su vlasti insistirale na “diskretnom” nadzoru, praćeni su uvijek znali da su im policijski agenti za petama. Njih je, uostalom, kako je pisao Milan Stojadinović, bilo jednostavno prepoznati, budući da su gotovo uvijek nosili kišobran preko ruke i jedne novine – “osiguranje od iznenadne promene vremena i sredstvo za ubijanje dosadnih časova čekanja”.²⁵ Vlasti nisu pokušavale razviti sofisticiranije metode nadzora, a događalo se i da povjerljiva izvješća o kretanju pojedinih osoba budu izgubljena ili da nestanu.²⁶ Štoviše, policijski agenti nisu bili pretjerano vješti i uspješni u nadziranju, pa je ustaški poglavnik Pavelić bez problema mogao napustiti zemlju iako ga je jedan agent zagrebačke policije pratio u stopu i motrio na njegovu kuću sve dok je bilo svjetla u stanu.²⁷ Posebno je strog nadzor bio nad interniranim osobama, a njihovo kretanje i sva korespondencija pažljivo nadzirana. Karakterističan je slučaj komunista Hinka Raspora iz Sušaka interniranog u Srberenici, koji je tužio Kotarskom sudu policijskog činovnika koji ga je neprestano uhodio, čak i u onim trenucima kada se nasamo viđao s djevojkom.²⁸

Smatrajući da policijska i sudska tijela ne reagiraju dovoljno strogo na širenje letaka, kao i da se leci neometano šire preko pošte i željeznicom, Ministarstvo unutarnjih poslova je propisivalo da se “na poštama vrši save-

²³ AJ, 135 (Državni sud za zaštitu države) – 28–1883/29.

²⁴ Nezavedeno, AJ, 37 (Milan Stojadinović) – 4–24.

²⁵ Milan STOJADINOVIĆ, *Ni rat ni pakt*, Rijeka 1972., 267.

²⁶ C. NIELSEN, *n. dj.*, 381.

²⁷ Bogdan KRIZMAN, *Ante Pavelić i ustaše*, Zagreb 1983., 53.–54.

²⁸ Br. 297/1929 – 1 od 23. 9. 1929., AJ, 135–23–1861/29.

stan pregled” u cilju pronalaženja letaka, kao i da se posebna pažnja obrati na željezničare, posebno strojovođe, na koje se sumnjalo da sudjeluju u dije-ljenju nedopuštenog promidžbenog materijala. Ministarstvo je dalje propi-sivalo da dotadašnje “labavo” kažnjavanje osoba koja šire letke treba zami-neniti prvo policijskim kažnjavanjem zatvorom do 30 dana, poslije čega bi osobe bile predane Državnom sudu. Građanstvu je, pisalo je dalje u ovoj naredbi, trebalo predočiti da će “svaki onaj, koji na ma koji način dođe do ovakvog letka, kao i onaj za koga se utvrdi da je znao za izradu ovih leta-ka”, a da o tome nije izvijestio policijske vlasti, biti kažnjen prvo zatvorom, a zatim predan Državnom sudu. Pretjerana revnost u gonjenju svih onih koji su zadržali kakav letak dovela je do posve groteskne situacija. Tako je Stojan Dimitrijević, ravnatelj osnovne škole u Rašću, iz Skoplja donio letak Zemljoradničke stranke o “kome nije obavestio svoje pretpostavljene kako mu je to nalagala dužnost državnog službenika”, pa je zbog toga otpušten iz službe.²⁹ Ocijenjeno je da je Dimitrijević “kriv što je takav letak uopšte zadr-žao”, ali da u “samoj istini on nije ni komunista ni protivnik današnjeg reži-ma”. Stoga je naređeno da ga treba “još neko vreme ostaviti van službe, ne bi li se zaista naučio pameti”, a zatim ga poslije nekoliko mjeseci ponovno postaviti za učitelja u nekom drugom kotaru Vardarske banovine.³⁰

Vlasti nisu nadzirale samo građane, već i lokalne vlasti i policijska tijela. Naime, banovima je naređeno da “najstrože kontrolišu postupanje podređe-nih im organa u ovom pogledu i svaku njihovu labavost dostavljaju”. Posebno opasni za stabilnost i poredak, kako je smatrao režim, bilo je prenošenje laž-nih vijesti i alarmantnih glasova, koje je, prema uputi Ministarstva unutar-njih poslova trebalo najenergičnije suzbijati. Niže vlasti su i ovom prilikom ukorene “da ne pokazuju dovoljno revnosti u pronalaženju i kažnjavanju onih koji ove glasove izmišljaju i proturaju”. Sve osobe koje su ovakve gla-sove pronosile trebalo je u “svakom slučaju kažnjavati zatvorom i to najve-ćom zakonskom merom”, a ako je bilo uvjeta za to, nakon izdržane kazne trebalo ih je uputiti Državnom sudu za zaštitu države.³¹ Dok su se vijesti o skorom ratu s Italijom, gubitku ili okupaciji dijela državnog teritorija, zba-civanju monarhije i dolasku komunizma koje su pojedinci izmišljali done-kle i mogle svesti pod “zlonamerne glasove” smišljene u cilju destabilizacije državnog poretka, najveći broj prenošenih “alarmantnih” vijesti je predstavl-jao rezultat obične šale, čiste dosade ili niske kulture, a nikako plod kakvoga političkog stajališta ili pokušaja propagande. Tako je Okružni sud u Čačku osudio na 15 dana zatvora i 100 dinara novčane kazne Milivoja Milovanović i Jevrema, zemljoradnike iz Lučana jer su u “nameri da izlože prezrenju poli-tički poredak u zemlji i da uzrokuju neraspoloženje protiv političkog i soci-jalnog poretka” u Kraljevini pronosili vjesti da je kralj uzeo deset godina,

²⁹ Pov. Br. 462 od 13. 6. 1932., AJ, 66 (Ministarstvo prosvete, poverljiva arhiva) – 11–31.

³⁰ Pov. br. 241 od 14. 6. 1932., AJ, 66 (poverljiva arhiva) – 11–31.

³¹ Nezavedeno, nedatirano (vjerojatno s kraja 1931. ili početka 1932.), AJ, 14 – 26 – 68. Vidjeti i: Strogo pov. br. 4/1931 od 22. 1. 1931., Arhiva Srpske nauke i umetnosti, 14.530 (Ostavština Fedora Nikića) / VI 4 – 7.

a predsjednik vlade Petar Živković pet godina bolovanja, te da su obojica napustila zemlju.³² Slično je prošao i pravoslavni svećenik Nikodim Plavišić iz Trnova, u Drinskoj banovini, koji je u mjesnoj kavani pričao da je kraljević Tomislav pao s trećeg kata iz ruku kraljice Marije.³³ I uz sve napore da se režim učvrsti, a država predstavi jakom, odlučnom i sposobnom da se suprotstavi svim stvarnim, potencijalnim ili umišljenim protivnicima koji su mogli ugroziti novi politički poredak, ipak izgleda da je i u samom vrhu vlasti postojala svijest o njegovoj rastućoj nepopularnosti. Tako je u već spomenutoj uputi Ministarstva unutarnjih poslova konstatirano da “kod mnogih organa uprave nema vere u stabilnost današnjeg režima”, pa se u njihovim postupcima “ne vidi potrebna energija u vršenju zakonskih dužnosti”. Stoga se tražilo od banova da traže od podčinjenih tijela “najenergičnije postupanje po zakonskim propisima”, a svaki slučaj njihova “neenergičnog i labavog postupanja” dostavljaju Ministarstvu, kako bi se “ti organi uprave uklanjali iz državne službe”.³⁴

Nepovjerenje i nadziranje svih nižih tijela vlasti, samim tim i policije i žandarmerije, kao i jasno izražena prijetnja da “mlitavost” i “labavost” u postupanju s osobama označenim kao protivnicima javne sigurnosti i poretka u državi može lako dovesti, i to u vrijeme velike ekonomske krize i dramatične nezaposlenosti koja je vladala, do gubitka sigurne i relativno dobro plaćene državne službe, morala se odraziti na ponašanje kotarskih načelnika i policijskih i žandarmerijskih tijela. Kotarski načelnici, u najvećem broju mjesta u Kraljevini vršitelji policijskih dužnosti, vedrili su i oblačili u svojim sredinama. Od njihove (ne)proncljivosti i (zlo)volje je ovisilo puno toga, a njihova izvješća su bila od presudnog značaja pri otpuštanju ili premještanju državnih službenika. Načelnici su, pretjerujući u svojoj revnosti i odanosti “državnoj ideji”, ponekad samovoljno išli i protiv naređenja vrhovnih vlasti. Tako je u rujnu 1932., prema odredbi Ministarstva prosvjete, Kraljevska banska uprava u Ljubljani izdala naređenje da se proslavi sedamdeseta godišnjica smrti slovenskog prosvjetitelja i pedagoga Antona Martina Slomškega, mariborskog biskupa, u svim osnovnim, građanskim i srednjim školama. Proslave su, uz prisutnost državnih vlasti, održane u čitavoj Dravskoj banovini, osim u Rogaškoj Slatini i Slovenskim Konjicama, gdje su kotarski načelnici zabranili obilježavanje Slomšekove godišnjice.³⁵

Policijske i kotarske vlasti su se u svom radu umnogome oslanjale na mjesno stanovništvo. Naime, na nadziranju svih “sumnjivih” i prikupljanju kojekakvih informacija dobrovoljno su bili angažirani i brojni “dobronamjer-

³² K. Z. P. 6135 od 31. 12. 1931., AJ, 74 (Dvor) –12–23.

³³ Nezavedeno, AJ, 14 –227–812.

³⁴ Nezavedeno, bez datuma (vjerojatno s kraja 1931. ili početka 1932.), AJ, 14 – 26 – 68.

³⁵ Interpelacija Pavlič Alojzija i drugova na ministra unutrašnjih poslova gospodina Žiku Lazića, o zabrani Slomšekove proslave u Konjicama i u Rogaškoj Slatini, srez Šmarje – Dravske banovine, XIX redovni sastanak Narodne skupštine od 16. 12. 1932, *Stenografske beleške Narodne skupštine*, Beograd 1933., 368.

ni” i “nacionalno ispravni” stanovnici Kraljevine uvijek spremni prepričati kakav povjerljiv razgovor koji su čuli na ulici i slično. Naime, jedino uz ovakvu “suradnju” ljudi lojalnih režimu vlasti su mogle imati podatke o tome tko nije bio na misi u crkvi, okitio kuću zastavom i cvijećem na dan kraljeva rođendana ili kakva drugoga državnog praznika, pjevao nacionalističke pjesme ili, pak, iskreno žalio za kraljem poslije njegove pogibije. Nerijetko su denuncijacije zapravo predstavljale kakav osoban obračun ili želju da se napakosti susjedu, rođaku, ali i bližem članu porodice. U tim slučajevima najčešće su se vlastima podnosila izvješća o uvredi kralja i kraljevskog doma. Osobit je slučaj Petra Pihe koji je, nakon prijave rođenog oca s kojim je bio posvađan, osuđen na dva mjeseca zatvora jer je navodno rekao da je kralj Aleksandar preuzeo svu vlast i da radi što hoće, ali da se protiv njega sprema atentat.³⁶ Bilo je slučajeva da su mjesne vlasti olako prihvaćale ovakva denuncijantska izvješća, pa se događalo da zbog neopreznosti i nepromišljenosti mjesnih vlasti stradaju i posve “ispravni” ljudi. Karakterističan primjer predstavlja svakako izgon Mire Šarića, mesara iz Benkovca. On je bio oslobođen na sudu, ali je kotarski načelnik naredio njegovo protjerivanje. Istragom je utvrđeno da je povod za protjerivanje Šarića iz zavičajne općine bila “pakost konkurencije kojoj je samo do toga da ga ukloni sa pijace”, a ne njegovo ponašanje. Međutim, i nakon otkrivanja pravoga razloga progona, Šarić je morao čekati dozvolu ne bi li se vratio u Benkovac.³⁷

Jedan od poslanika je, govoreći o sužavanju građanskih sloboda u doba šestosiječanjskog režima, za skupštinskom govornicom isticao: “Živimo u jedno nenormalno vreme i zato moramo da prigrlimo i neke nenormalne mere, koje možda mi sa našeg stanovišta i čovečanskog i demokratskog ne bi potpisali”.³⁸ Ministarstvo unutarnjih poslova je tako izdalo naređenje po kome je svakoj osobi, za koju se pretpostavljalo da je u neko mjesto došla radi agitacije, trebalo priopćiti da se odmah vrati u mjesto iz kojeg je došla.³⁹ Nadziranje, praćenja i denuncijacije su razvijene do apsurdna. Svako viđanje, druženje, rodbinske veze ili neobvezni razgovor s tzv. “neprijateljima poretka”, “separatistima”, “komunistima” i slično je povlačilo sumnju. Dragutin Jelačić, iz Peći, posjetio je sela Kosančić i Donje Brijanje gdje su tijela općinske vlasti i žandarmerije “po dužnosti bili pozvani da ga ispituju” i utvrde “ko je, šta je, odakle je” i tražili da pokaže svoju legitimaciju jer je njegov susret s osobama koje su odgovarale za “razna krivična dela” smatran dovoljnim razlogom za sumnju i saslušavanje.⁴⁰ Policijske vlasti su, nakon primanja prijave o “nepodobnosti” ili “političkoj i nacionalnoj nepouzdanosti” pozivale osumnjičene osobe u policiju i bez bilo kakvog objašnjenja ili obavijesti ih slika-

³⁶ Nezavedeno, AJ, 63 – 13 / 1932.

³⁷ Izlaganje senatora Petra Đirlića, XVIII redovni sastanak Senata od 25. 3. 1934, Stenografske beleške Senata, Beograd 1934., 220.

³⁸ Govor poslanika Ante Kuntarića, XIX sastanak Narodne skupštine od 4. 3. 1932., *Stenografske beleške Narodne skupštine*, Beograd 1932., 136.

³⁹ Nezavedeno, bez datuma (vjerojatno s kraja 1931. ili početka 1932.), AJ, 14–26–68.

⁴⁰ Pov. I br 17 351 od 8. 6. 1931, AJ, 74–35–52.

le i daktiloskopirale. Ovakvi samovoljni postupci su u građanstvu nailazili na neodobranje i osudu, a smatrani su i atakom na ugled i čast, budući da su se policijska tijela, bez bilo kakvog povoda, prema običnim građanima ponašala kao prema kakvim zločincima. Oštećene osobe, žaleći se na tretman u policiji, često su se obraćale i ministru unutarnjih poslova ističući da sumnjičenje predstojnika policije predstavlja “veliko poniženje” i povredu “karaktera i ponosa dostojnog čoveka i valjanog državljanina Kraljevine Jugoslavije”.⁴¹

Režim je nastojao spriječiti ne samo svako djelovanje, promidžbu i agitaciju protiv postojećega političkog stanja, već i svako razmišljanje koje bi se kosilo s proklamiranim političkim smjerom, uzaludno pokušavajući da na taj način ovlada osobnim političkim stajalištima, intimom i emocijama svojih podanika. Sve političke nepouzdate osobe su stavljane “pod strogi, ali neupadni nadzor”, a njihovo kretanje je promatrano sa najvećom pažnjom.⁴² Kotarski načelnici i žandarmerijske postaje imale su zadatak da strogo nadziru sve osobe pristigle na teritorij povjerenog im kotara i “hvataju sve one koji su sumnjivi i bez isprava”.⁴³ Policija je nailazila na velike probleme pri legitimiranju građana, iako je bila dužnost svakog građanina da na zahtjev policije pokaže svoju legitimaciju. Teškoće su činili čak i “državni i samoupravni činovnici, pa i druga ugledna lica” koji su protestirali, ulazili u prepirke s policijom i prijetili tužbama zbog traženja legitimacije i uznemiravanja, gubeći iz vida da nije bila riječ ni o kakvoj samovolji policije, već o izvršavanju naredbi koje su propisale državne vlasti.⁴⁴ Posebna pažnja posvećivana je ljudima koji su živjeli u graničnim područjima. Bilo kakvo posjećivanje pograničnog pojasa izazivalo je sumnju i povlačilo policijski nadzor, pa je samo u Hrvatskoj angažirano 50 detektiva sa zadatkom da nadziru vlakove koji su putovali od graničnih postaja i prema njima, kao i 12 agenata koji su dobili zadatak da pažljivo promatraju putnike na glavnoj željezničkoj postaji u Zagrebu.⁴⁵ Poslije izbijanja ustaške pobune u Lici 1932. godine, država, koja se preko tiska trudila svim silama minimalizirati ovaj događaj, osjećajući realnu opasnost koju je ova ustaška akcija najavljivala, odlučno je reagirala. Banska uprava u Zagrebu poslala je svim kotarskim načelnicima detaljno uputu u kome je istaknuto da svi “sreski načelnici i žandarmerijske stanice treba da razvijaju obaveštajnu službu do najvećeg stepena”. Uz načelnike općina, općinske bilježnike i seoske starješine, koji je trebalo angažirati na ovom obavještajnom radu “po službenoj dužnosti”, banska uprava je preporučivala i uključivanje i “drugih lica iz svakog mesta”, koja bi, ako se nešto važnije blagovremeno otkrije, mogla “računati pored blagovoljenje i pažnje vlasti i na novčanu nagradu koju mogu dobiti, a da niko ne zna”.⁴⁶

⁴¹ Nezavedeno, AJ, 14–251–870.

⁴² Nezavedeno od 9. 5. 1930, AJ, 14–227–813.

⁴³ Pov. I br 17 351 od 8. 6. 1931., AJ, 74–35–52.

⁴⁴ Pov. br. 1308 od 8. 8. 1934., AJ, 63 (poverljiva arhiva) – 16 (k 16).

⁴⁵ C. NIELSEN, *n. dj.*, 358.

⁴⁶ Pov. 26 725 od 15. 10. 1932, AJ, 519 (Komunistička internacionala) – 1935/43.

Iznenadujuće je da su o nadzoru nad takozvanim “malim ljudima” do detalja bila obaviještena najviša državna tijela, a u pojedinim slučajevima i sam ministar unutarnjih poslova ili pak predsjednik vlade. Sumnjivi pojedinci su bili prisiljeni da ovakav policijski nadzor izdržavaju godinama. Karakterističan je slučaj Ivana Petričevića iz Ilače, u Dunavskoj banovini, koji je kao “pristaša bivše Radićeve partije” i zbog “svog političkog vladanja uopšte” odlukom kotarskog načelnika stavljen pod policijski nadzor u prosincu 1929. godine koji je izdržavao i polovinom 1933.⁴⁷ Događalo se da osobe koje su smatrane izazivačima nereda u svojim sredinama budu stavljane svake godine u preventivni pritvor na dane državnih praznika ili pak drugih bitnih datuma, poput recimo 20. lipnja, dana kada su u Hrvatskoj držane zadušnice Stjepanu Radiću. Tako su policijske vlasti “zbog sumnje” da su Stjepan Valentinović, Vales Klajić i Nikola Ivanišević, iz sela Garčina, Savska banovina, “duhovne vođe i podstrekači svih političkih ispada” na teritoriju svoje općine, odredile da se spomenuta lica “imaju da svakog 20. juna, 8. avgusta, 5. septembra, kao i 1. i 17. decembra”, odnosno na dane skupštinskog atentata, smrti Stjepana Radića, dan ujedinjenja i kraljev rođendan, “staviti u pritvor da tamo te dane provedu”.⁴⁸ Vlasti su posebno bile na oprezu svakog 20. lipnja na dan skupštinskog atentata, ali i 8. kolovoza, na dan Radićeve smrti, kada su po Hrvatskoj masovno držane (zabranjene)⁴⁹ zadušnice preminulom hrvatskom vođi na kojima je često dolazilo do incidenata. Na dan zadušnica zatvarane su trgovine i škole, a seljaci su prestajali raditi u poljima. Okupljena masa je često provocirala i izazivala žandare poklicima. Vikalo se: “Dole ubojice i razbojnici”, “Dole pljačkaši i tirani”. U Bosanskom Brodu 1932. godine narod je poslije zadušnica “jurnuo na tamnice da oslobodi političke kažnjenike”. Žandarmerija je intervenirala, pa je ubijen jedan seljak, a nekoliko ih je ranjeno. Povrijeđenih je bilo i među pripadnicima žandarmerije.⁵⁰ U lipnju 1932. uhićeno je u Sisku 40 demonstranata, u Kutini 20, u Varaždinu 30, u Splitu 13, Šibeniku 30.⁵¹ Vlasti su kažnjavale i za relativno sitne istupe. Tako je poslije mise održane u katoličkoj crkvi u Koprivnici 1930. godine, bivši poslanik HSS-a Ivan Kraljić pred oko 25 ljudi vikao “Slava Radiću” i “Živeo dr Maček” i zbog toga bio policijski kažnjen s osam dana zatvora.⁵² Još gore je prošao Dane Škarica iz Šibenika koji je, zbog polaganja vijenca na Radićev grob, bio policijski

⁴⁷ Pov. br. 3307 od 13. 5. 1933, AJ, 14–21–49.

⁴⁸ Govor poslanika Nikole Nikića, XXVII redovni sastanak Narodne skupštine od 6. 3. 1934, Beograd 1934., 482.

⁴⁹ “Забрана демонстрација у Загребу 20. јуна”, *Политика*, 16. 6. 1929.

⁵⁰ “Dvadeseti lipnja u Hrvatskoj”, *Naša nada*, 11. 8. 1932., AJ, 38–386–536.

⁵¹ Interpelacija dr Nikole Nikića i drugova narodnih poslanika na predsjednika Ministarskog saveta o hapšenjima i zlostavljanjima građana prilikom parastosu poč. Stjepanu Radiću na dan 20. juna, XLVIII redovni sastanak Narodne skupštine od 5. 8. 1932, Stenografske beleške Narodne skupštine, Beograd 1932, 24. Vidjeti i: Govor poslanika Stjepana Valjaveca, XXVII sastanak Narodne skupštine od 6. 3. 1934, Stenografske beleške Narodne skupštine, Beograd 1934., 468.

⁵² AJ, 14–227–812.

kažnjen, prema austrijskom zakonu iz 1856. godine, s dva tjedna zatvora i na tri godine izгона iz Zagreba. U pratnji policije je dopremljen u Šibenik, za što mu je naplaćeno 724 dinara, a kotarski načelnik mu je zabranio da bez njegova odobrenja napušta mjesto.⁵³

Nacionalnu i političku ispravnost trebalo je dokazivati svakodnevno – članstvom i sudjelovanjem u domoljubnim udruženjima, otvorenom agitacijom u korist novog stanja, sudjelovanjem na nacionalnim priredbama i vjerskim obredima u čast pripadnika kraljevskog doma, glasovanjem za vladinu listu, učlanjivanjem u Jugoslavensko radikalno – seljačku demokraciju (JRSD)⁵⁴ i slično. Posebno pažljivo su vlasti promatrale držanje građana pri nacionalnim proslavama. Tako je prilikom proslave posvete zastave Sokola Kraljevine Jugoslavije talijanski optant Josip Abazoiz Trogira odbio da, na opomenu žandara, skine kapu sa glave dok je svirana državna himna. Zbog toga je uhićen i predan nadležnoj vlasti na daljnji postupak.⁵⁵ Internirani Sima Marković je zbog “demonstrativnog sedenja” dok su sokoli pjevali himnu na izletu u kome je i on sudjelovao, osuđen na dvadeset dana zatvora.⁵⁶ Još apsurdnije su vlasti postupile u slučaju učiteljice Emilije Vučevac iz Cerne koja je osumnjičena da je prilikom tumačenja povijesnog značaja 1. prosinca učenicima u školi, dok su svi “oduševljeno klicali” kralju i Jugoslaviji, “ovo tumačenje saslušala sedeći i bez ikakvog poklika i izražaja odanosti”.⁵⁷

Državna tijela su često nepotrebno burno reagirala na svaki spomen “plemenskog” imena. Prilikom posjeta pjevačkih društava Metkoviću, profesor Rudolf Mac je zahvalio na gostoljubivosti domaćinima između ostalog izgovorivši i riječi: “Zagreb, metropola hrvatskog kraljevstva”. Kotarski načelnik mu je trenutno oduzeo riječ i podnio prijavu Državnom sudu za zaštitu države u uverenju da se Mac ogrešio o treći članak Zakona o zaštiti javne sigurnosti i poretka u državi, jer je “vršio propagandu i išao za tim da stvori ubedenje, odnosno raspoloženje kod drugih, da se jedan deo Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca izdvoji iz celine kao samostalna država”.⁵⁸ Svaki sličan postupak je shvaćan kao važna i za državu opasna politička demonstracija, pa su protivnici režima izjednačavani s neprijateljima države i odmah pozivani na odgovornost, ili pak stavljani pod strogi policijski nadzor. Proglašavanje protivnika režima za protivnike zajedničke države je bilo ne samo kontraproduktivno, već i veoma štetno, te je olakšavalo antirežimsku, ali i antidržavnu propagandu u hrvatskim krajevima i pridonosilo stvaranju atmosfere koja se lako mogla izroditi u otvoreno protudržavnu. Vlasti su uvi-

⁵³ Д. ЈОВАНОВИЋ, *Политичке успомене*, т. 2, Београд 1997., 192.

⁵⁴ O JRSD vidjeti: M. BODROŽIĆ, “Образованје Југословенско радикалне – seljačke demokracije”, *Istorijski glasnik*, 1–2/1962., 39.–96.

⁵⁵ Nezavedeno, AJ, 14–227–812.

⁵⁶ Kr. Br. 591 / 34, AJ, 37–22–159.

⁵⁷ Pov. br. 338 od 11. 12. 1930, AJ, 66 (poverljiva arhiva) –15–40.

⁵⁸ Pov. br. 1269 / 29 od 21. 8. 1929, AJ, 135–22–1685/29.

jek bile na oprezu, pa je Vukašin Delić, inženjer šumarstva koji se pripremao za put u inozemstvo radi stručnog usavršavanja, inače tretiran "kao nacionalan i ispravan", izazvao sumnju jer je raspolagao skromnim приходima koja su smatrana nedovoljnim za putovanje. Stoga je naređeno poslanstvu u Parizu da "obrati pažnju na kretanje" Delića "kako bi se ustanovio pravi cilj njegovog putovanja" i o svemu odmah obavijesti Ministarstvo vanjskih poslova.⁵⁹ O nadziranju osoba koje su smatrane zbog ovih ili onih razloga opasnim za državu, dostavljana su iscrpna izvješća. Njemica Margareta Diommer je detaljno nadzirana za vrijeme svog boravka u Kraljevini jer su vlasti strahovale da ona špijunira u korist Italije, budući da je njezinom mužu, kao sumnjivom za špijunažu, bio uskraćen boravak u Jugoslaviji. O kretanju ove Njemice podneseno je detaljno izvješće, sa satnicom i popisom osoba s kojima se sreća, kao i lokalima u kojima je sjedila.⁶⁰ Sumnjiva je bila i svaka komunikacija sa stranim konzulima ili činovnicima konzulata. Britanski konzul u Skoplju pisao je britanskom Ministarstvu vanjskih poslova da ga neke osobe s kojima se često javno pojavljivao pokušavaju izbjeći. Ispostavilo se, kako mu je jedan prijatelj Turčin objasnio, da su osobe s kojima se družio bile upozorene od policijskih agenata da bi najbolje bilo da ga izbjegavaju. Štoviše, jedan trgovac koji je razgovarao na ulici s konzulom sutradan je bio ispitivan u svojoj trgovini. Vojne vlasti su, pak, izdale naređene kojim je časnicima zabranjen bilo kakav kontakt s konzulima.⁶¹

Pretjerana "revnost" i odanost ideji državnog i narodnog jedinstva koja se u biti kod mnogih kotarskih načelnika svodila na puko nadziranje i denunciranje svih, pa i za poredak potpuno bezopasnih ljudi, dovodila je katkad do grotesknih, ali i za državu zaista opasnih situacija. U sumnjičenjima ljudi, posebno u Hrvatskoj, se pretjeralo. Događalo se da kotarski načelnici srpske nacionalnosti javno izražavaju da "u Hrvate nemaju povjerenje", a "najekskluzivniji među njima su nazivali Hrvate antidržavnim elementima".⁶² Same mjesne vlasti su svojim postupcima davale krila nacionalističkoj hrvatskoj propagandi, pričama o srbijanskoj hegemoniji, teroru i zločinima i narušavale i onako krhku međunacionalnu i vjersku ravnotežu. U podravsko - slatinskom kotaru je do siječnja 1933. kotarski načelnik bio Luka Ramović, podrijetlom Crnogorac. On je "formalno stao batinati najviđenije među Hrvatima", odvjetnike, trgovce, najuglednije seljake. Situacija u ovom kotaru je bila poznata i prepričavala se uz pretjerivanja po "svim krajevima gde Hrvati žive". Sve ovo je primjećivao odvjetnik Prerad Preradović u svom referatu kralju o prilikama u Hrvatskoj iz 1933., neposredno prije početka pregovora kralja i Mačeka preko Ivana Šubašića,

⁵⁹ Pov. br. 25 986 / VI od 19. 11. 1934, AJ – 341 (Poslanstvo Kraljevine Jugoslavije u Londonu) – 5/1934.

⁶⁰ K. T. br. od 12. 2. 1930, AJ – 371 (Poslanstvo Kraljevine Jugoslavije u Rimu) – 3–5.

⁶¹ Izvještaj britanskog konzula iz Skoplja od 31. 1. 1930, AJ, FO (Forin Ofis) – 371–393–14.440.

⁶² Referat Prerada Preradovića o situaciji u Hrvatskoj od 19. 9. 1933, nezavedeno, AJ, 74–11–22.

“u negativnom pravcu za sređivanje odnosa između Srba i Hrvata uticalo više nego akcija celokupne hrvatske emigracije”.⁶³

Unatoč atmosferi općeg sumnjičenja i nadzora nad svim onim osobama koje su, zbog nekog razloga, proglašene politički nepouzdanima, iznenađuje da je iznimno malo napora ulagano u izgradnju koliko-toliko organiziranog i moderniziranog policijskog, odnosno represivnog sustava. Tako se moglo dogoditi da na Cetinju, dakle u sjedištu Zetske banovine, više od godinu dana nema upravnika policije jer je bivši upravnik Rakić, “jedan vrlo dobar policajac” bio premješten u Ministarstvo, a njegovu dužnost privremeno je nastavio obavljati kotarski načelnik “koji pored svojih redovnih velikih poslova ne može uspješno obavljati i ovu dužnost osim inače svojih nesposobnosti”. Ban Zetske banovine je pisao Milanu Srškiću, tadašnjem ministru unutarnjih poslova, da je “cetinjska policija ispod svake kritike, kao i da je nema”. Kako se ekonomska kriza posebno osjećala u siromašnoj Zetskoj banovini, a i kako je iz Beograda kućama bio protjeran veliki broj studenata komunističkog opredjeljenja, ban je, u povodu nemira na Cetinju i Nikšiću 1932., tražio da se “broj policajaca na Cetinju pojača sposobnim i izučenim ljudima”. Ipak, ovakvi zahtjevi su ignorirani, pa se pomoćnik ministra unutarnjih poslova Matković, koji je službeno došao u Kotor, oglušio o poziv bana da dođe na Cetinje ne bi li se “na licu mesta uverio o kvalitetu i organizaciji cetinjske policije”.⁶⁴

Prekoračenje ovlaštenja policije i žandarmerije. Fizička zlostavljanja policije i uhapšenika

Policijska tijela su s uhićenim osobama postupala kao s krivcima, nerijetko im negirajući pravo na obranu. Pri tome se zaboravljalo da čak i najteži prestupnici imaju pravo na odvjetnike, kao i na saslušavanje u kome iskazi neće biti dobiveni prijetnjom ili pak batinama, što se u Kraljevini događalo, kako prije, tako i u doba šestosiječanjskog režima. Odvjetničke komore u Skoplju, Zagrebu i Beogradu su upućivale žalbe Ministarstvu pravde, ističući da je njihovim članovima onemogućavano da posjete svoje klijente. Odvjetnička komora u Skoplju je isticala da određeni dužnosnici upravnih vlasti odbijaju primiti posrednike, pod kojim su smatrani i odvjetnici.⁶⁵ Ometanje i onemogućavanje odvjetnika u obrani optuženika predstavljalo je klasičnu (samovoljnu) zloupotrebu policijskih vlasti, budući da je ministar pravde u ovakvim slučajevima urgirao da se odvjetnicima omogućiti da posjete svoje pritvorene klijente.⁶⁶ Upravnik zagrebačke policije Janko Bedeković, koji je u javnosti optuživan za prisilno izvlačenje priznanja i barsko batinanje uhićenika, odbijao je primiti Srđana Budisavljevića, Tomu

⁶³ Isto.

⁶⁴ Strogo pov. od 28. 5. 1932., AJ, 14–24–58.

⁶⁵ II br. 92689 / 1930 od 26. 11. 1930, AJ, 14–1–1.

⁶⁶ Vidjeti: *Бранич*, октобар 1932., 490.

Jančikovića, Ivana Pernara, Ivu Politea i još neke ugledne zagrebačke odvjetnike koji su došli u policiju kako bi urgirali da se sa zatvorenicima postupa “po zakonu” i provjere glasine o strahovitim zlostavljanjima, uz objašnjenje da je riječ o “odvjetnicima koji se zauzimaju za ljude, za koje je utvrđeno da su veleizdajnici i neprijatelji države”.⁶⁷ Događalo se da i sami odvjetnici budu “slobode lišavani, maltretirani i omalovažavani” od policijskih tijela. Odvjetnici su samovoljom mjesnih vlasti i internirani,⁶⁸ ali do suđenja nikada nije došlo.⁶⁹ Tako je Bogdan Brujić, odvjetnik iz Gospića, kako je stajalo u žalbi Odvjetničke komore u Sarajevu koja je podnesena Ministarstvu pravde, “zlostavljan u prostorijama žandarmerijske čete u Gospiću” vjerovatno samo zato što je kao odvjetnik “podnosio prijave protiv žandarmerijskih organa”.⁷⁰ Država je u ovakvim slučajevima intervenirala, ali ne dovoljno energično, pa se sve završavalo na premještaju žandara. Ministar unutarnjih poslova Živojin Lazić je u slučaju odvjetnika iz Gospića isticao da je šest žandara osumnjičenih za zlostavljanje Brujića “premešteno dalje od Gospića”, te da se tvrdnje iz prijave Odvjetničke komore nisu mogli utvrditi. U ovakvim i sličnim slučajevima, inspektori poslani da utvrde zloupotrebe su u žandarmerijskim postajama nailazili na zid šutnje. Po pravilu nikada se ništa nije moglo dokazati, jer je u žandarmerijskoj postaji postojala čvrsta solidarnost pa se sve svodilo na eventualne premještaje optuženih žandara. Štoviše, u slučaju odvjetnika Brujića sam ministar je isticao da su žandari “zbog ovog premeštaja dosta pretrpeli” i da “za sada nema zakonskog oslonca da se prema njima ma šta dalje preduzima”.⁷¹

Zakonom o sudskom kaznenom postupku bilo je propisano da pritvor ne može trajati dulje od tri dana, kao i da policijske vlasti “nikad ne mogu preduzeti formalno saslušavanje okrivljenika, svedoka ni veštaka, a po pravilu ni druge izviđajne radnje”. U iznimnim slučajevima, ako “pri ruci nema sudskog lica”, zakon je dopuštao policiji da obavi očevid, s tim da su se zapisnici o ovim radnjama policijskih vlasti morali odmah dostaviti istražnom sucu, i mogli su biti upotrijebljeni kao dokazno sredstvo samo onda ako ih je istražni sudac, ispitavši ih u potpunosti, odobrio ili naredio obnovu i dopunu postupka. Prilikom istrage, barem po sudeći po člancima Zakona, okrivljenik je trebalo biti maksimalno zaštićen. Pitanja koja se postavljaju okrivljenom su trebala biti “jasna, razgovetna i određena”, a bilo je strogo zabranjeno formulirati pitanja iz kojih bi se kasnije moglo protumačiti da je ispitivana osoba priznala djelo za koje se optužuje, a da to nije slučaj. Štoviše,

⁶⁷ Br. 162/1932 od 3. 10. 1932., AJ, 63–149/1932.

⁶⁸ Vidjeti žalbu Advokatske komore u Zagrebu u slučaju advokatskog pripravnika Mate Horvata koji je iz Dvora protjeran u Đakovo. AJ, 63–108/1933.

⁶⁹ Pov. br. 45 179 od 30. 10. 1933, AJ, 63 (poverljiva arhiva) – 16 (k 16).

⁷⁰ Br. 108/34 od 3. 2. 1934., AJ, 63–39/1934. Vidjeti i Interpelacija dr. Milana Metikoša, narodnog poslanika, na ministra unutrašnjih poslova i ministra pravde o zlostavljanju dr. Bogdana Brujića, advokata u Gospiću, XII. redovni sastanak Narodne skupštine od 7. 2. 1934., *Stenografske beleške Narodne skupštine*, Beograd 1934., 262.

⁷¹ Pov. br. 7326 od 20. 3. 1934., AJ, 63–39/1934.

precizirano je da “nije dozvoljeno okrivljenika na priznanje navoditi obećanjima, obmanom, pretnjom ili silom, niti ga namerno zamarati pretnjom ili kojim drugim načinom”.⁷² Novi Kazneni zakon je predviđao teške kazne za tjelesno zlostavljanje, ali i svaku nezakonitu radnju prema pojedincu, bez obzira na njegovu krivnju. Čak ako bi i takvoj osobi bile nanesene povrede, zakon je predviđao kaznu robjije do 10 godina, a u slučaju smrti robjiju od najmanje šest godina.⁷³ Ipak, zakonski propisi su bili jedno, a policijske metode i praksa nešto sasvim drugo. Događalo se da okrivljene osobe, bez ikakvog objašnjenja, u pritvoru provedu i po deset i više dana,⁷⁴ kao i da budu zlostavljani i maltretirani. Ovakva praksa je nanosila veliku štetu kako policiji, tako i pravosuđu, ali i ugledu države u cjelini. O policijskim zloupotrebama nad uhićenicima u Kraljevini Jugoslaviji brujala je europska i domaća javnost, a čitava priča je poprimila i oblik međunarodnoga javnog skandala u travnju 1930. godine u vrijeme prvog suđenja Mačeku koji je doveden u vezu s grupom zagrebačkih omladinaca odgovornom za eksplozije nekoliko bombi u Zagrebu 1. prosinca i pokušaj miniranja mosta kojim je trebao proći vlak s izaslanstvom iz Hrvatske koje je išlo u Beograd u posjet kralju. Dobro obaviješteni britanski konzul je iz Zagreba pisao Hendersonu da su se prve glasine o maltretiranjima na zagrebačkoj policiji počele širiti “od ubistva dvojice ljudi na austrijskoj granici (misli se na komuniste Đuru Đakovića i Nikolu Hećimovića, op. I. D.) pod okolnostima koje nikad nisam mogao da razjasnim”.⁷⁵

Žalbe na fizičko maltretiranje u policiji su se na sudovima, posebno pred Državnim sudom za zaštitu države, mogle čuti na gotovo svim procesima. Neki optuženici su detaljno navodili sve torture kojima su bili izloženi, dok su drugi pak samo optuživali policiju za zastrašivanje i prisilno izvlačenje priznanja batinama. Treba napomenuti kako ipak postoji malo izvora koji doista potkrepljuju izjave o fizičkom zlostavljanju, koga je u policiji u doba šestosiječanjskog režima bilo, kao i u razdoblju 1919. – 1929. Prilikom suđenja grupi hrvatskih mladića osumnjičenih za podmetanje bombe na pruzi kojom je trebalo proći hrvatsko izaslanstvo koje je išlo pokloniti se kralju u Beograd, na vidjelo su izašle strašne priče o zlostavljanjima u policiji u Zagrebu, koje je domaći tisak ignorirao. Britanski konzul iz Zagreba je, izvještavajući o istrazi, tvrdio da su Jakov Jelašić i Vilko Begić bili prebijeni, osmorici drugih uhapšenika iz ove grupe optužene za terorizam također se prijetilo batinama, “ali su gotovo svi, bez izuzetka, bili spremni da progovore na samu pretnju”, dok je policija prema vođi hrvatske opozicije, Mačeku,

⁷² Zakonik o sudskom krivičnom postupku, Službene novine Kraljevine Jugoslavije, br. 45., 23. 2. 1929. Slično je propisivao i Krivični zakon člankom 390. “Državni službenik koji u krivičnom, građanskom, disciplinskom ili upravnom postupku iznudi upotrebom protuvpravnih sredstava kakav iskaz, kazniće se zatvorom”. Vidjeti: Riječ branioca Marka Lampešića na prvom suđenju Mačeku, 1. 5. 1930, AJ, 135–41–2264/29.

⁷³ P. ВУКЧЕВИЋ, “Тортура – незаконито средство истраге”, *Бранич*, фебруар 1933., 53.

⁷⁴ AJ, 63–43/1934.

⁷⁵ Izvještaj britanskog konzula iz Zagreba od 8. 1. 1930., AJ, FO –371–393–14.440.

postupala s “više obzira”. Ukupno je, tvrdio je britanski konzul, pretučeno oko 12 ljudi,⁷⁶ a “možda i nešto više”. Pa ipak, zaključivao je konzul, “u svakom slučaju to su bili ljudi upleteni u opasne terorističke zavere”. Najveći dio ovih informacija konzul je dobio od bivšeg ministra Stanka Mažuranića koji je, iz principa, intervenirao na policiji “da bi se sprečilo da prebijanje zatvorenika u cilju izvlačenja podataka postane praksa”. Štoviše, isticao je konzul, oko hiljadu ljudi je pozvano u postaju zagrebačke policije da daju izjavu i u mnogim slučajevima “oni nisu uvek tretirani sa razumevanjem”, a neki su, zbog velikog broja privedenih, proveli “jedan ili nekoliko dana u pritvoru dok nisu bili saslušani”.⁷⁷

Na suđenju na Državnom sudu glavna strategija obrane bila je da se u javnost pokuša iznijeti što više detalja o neljudskim postupcima zagrebačkih policajaca prema osumnjičenima u ovom procesu. Uhićenici su stoga detaljno govorili o strahotama proživljenim u policiji. Ivan Bernardić je navodio da su ga prilikom ispitivanja detektivi, čija imena navodi, “bacili na pod”, “svezali mu ruke sa nogama i obesili na pušku gore tako da mu je glava visila dole, i u isto vreme, jer su noge bile gore, skinuli mu cipele, udarali po tabanima i u bubrege i tako ga puštali visiti po jedan sat i po pola sata celog tog dana”. Zlostavljanje je, prema njegovu svjedočenju, trajalo od pola šest ujutru do šest uvečer. Bernardić je na suđenju dalje tvrdio kako su ga agenti “bacali jedan drugom na zid”, “gazili ga nogama”, i strahovito vrijeđali, govoreći da “Hrvatima treba prirediti Vartolomejsku noć”, kao i da će “zapamtiti 6. siječanj Nj. V. Kralja”.⁷⁸ Cvetko Hadžija je na sličan način opisivao saslušanje u zagrebačkoj policiji, ističući da su mu detektivi koji su ga tukli stavili vreću na glavu “da se ne bi čula vika”.⁷⁹ Martin Franekić⁸⁰ i Ljubomir Kremzir⁸¹ su pred sudom svjedočili da su zlostavljani na isti način kao i Bernardić, te da je od njih, prilikom batinanja, traženo da sve priznaju. Kremzirov branilac je istakao da su njegovom klijentu, kao posljedica mučenja, “tri nokta otpala, tri plombe pokidane i pocepane, da mu stomak i danas krvavi, da mu je pao stomak u karlicu”.⁸² Stjepan Mateković, još jedan od optuženih u ovom procesu, pred sucem je govorio da su ga policajci “boksovali”, “tukli glavom o zid” i “pekli noge sa cigaretom” tako da je i na suđenju

⁷⁶ U izvorniku stoji riječ “dozen”, odnosno tucet ili dvanaest.

⁷⁷ Izvještaj britanskog konzula iz Zagreba od 8. 1. 1930., AJ, FO -371-393-14.440.

⁷⁸ Iskaz Ivana Bernardića pred Državnim sudom za zaštitu države od 26. 4. 1930, AJ, 135-41-2264/29. O ovome vidjeti: Ivan BERNARDIĆ, *Život iza željeznih rešetaka*, Zagreb, bez godine izdanja, 9.-10.

⁷⁹ Iskaz Cvetka Hadžije pred Državnim sudom za zaštitu države od 28. 4. 1930, AJ, 135-41-2264/ 29.

⁸⁰ Iskaz Martina Franekića pred Državnim sudom za zaštitu države od 30. 4. 1930., AJ, 135-41-2264/29.

⁸¹ Iskaz Ljubomira Kremzira pred Državnim sudom za zaštitu države od 1. 5. 1930., AJ, 135-41-2264/29.

⁸² Riječ branioca Marka Lampešića, 1. 5. 1930., AJ, 135-41-2264/29.

imao ožiljke.⁸³ Ivan Ban je svjedočio da su ga tukli volovskom žilom,⁸⁴ a Albin Gašparac da mu je vezivana cigla za genitalije.⁸⁵ Jakov Jelašić,⁸⁶ srednjovječni profesor učiteljske škole, svjedočio je da je tučen na isti način kao i ostali optuženici, te da je nekoliko puta padao u nesvijest, a da je, kada se osvijestio, “ležao sav raščupan i rastrgan, mokar i blatnjav”. Čini se da je Jelašić doista bio teže povrijeđen, budući da je u postaju policije doveden liječnik da ga pregleda, koji je propisao potpuno mirovanje.⁸⁷ Očito je da su se svi optuženi na sudu žalili isključivo na tretman u zagrebačkoj policiji, kao i na zastrašivanje tamošnjih agenata koji su govorili da je Beograd “crna točka” i da će biti strahovito tučeni u “Glavnjači”, koja je bila na zlom glasu još u parlamentarno doba, no da su u beogradskoj policiji s njima korektno postupali. Sudska praksa u Kraljevini je nalagala da se optužbe za policijsko zlostavljanje potkrijepe liječničkim potvrdama, što je rijetko tko od uhićenika posjedovao. Kako su na prvom suđenju Vladimiru Mačeku kao svjedoci pozvani detektivi zagrebačke policije, pa čak i upravnik Janko Bedeković, koji su, kao i službeni policijski liječnici,⁸⁸ negirali sve tvrdnje o teškom fizičkom maltretiranju uhićenika ovim iskazima nije poklonjena pažnja. Iako se danas ne može na osnovi raspoloživih izvora dokazati do koje mere su optuženi stvarno maltretirani, nema sumnje da je zlostavljanja na policiji, kako potvrđuju i britanski izvori, bilo. Štoviše, dr. Farkaš, liječnik u policijskom fizikatu u Zagrebu, ipak je priznao da je Jelašić na tabanima imao “kontuzije sa sufuzijama lakše prirode” za koje se ne može “apodiktički tvrditi da su prouzrokovane udarcima tupim, tvrdim predmetima, ali je to verovatno”, naglašavajući da je do njih moglo doći i “usled potkožnog izliva krvi”.⁸⁹ Da je zastrašivanja optuženih za pokušaj diverzije na delegaciju na policiji u Zagrebu bilo, potvrdio je na posredan način i sam Bedeković koji je priznao da je okovanog Bernardića htio pokazati Jelašiću da bi ga zastrašio i naveo

⁸³ Iskaz Stjepana Matekovića pred Državnim sudom za zaštitu države od 2. 5. 1930., AJ, 135-41-2264/29.

⁸⁴ Iskaz Ivana Bana pred Državnim sudom za zaštitu države od 3. 5. 1930., AJ, 135-41-2264/29.

⁸⁵ Iskaz Albina Gašparca pred Državnim sudom za zaštitu države od 7. 5. 1930., AJ, 135-41-2264/29.

⁸⁶ D. Jovanović u svojim uspomenu navodi da je “svakako nešto ozbiljno radio Jelašić (misli se na učešće u planiranju napada na deputaciju, op. I. D.) koji je mučen u istrazi ne bi li teretio dr Mačeka. On to nije učinio, ali je od mučenja postao težak srčani bolesnik”. Д. ЈОВАНОВИЋ, *n. dj.*, tom 2, 175.

⁸⁷ Iskaz Jakova Jelašića pred Državnim sudom za zaštitu države od 13. 5. 1930., AJ, 135-41-2264/29.

⁸⁸ Sudski liječnik dr. Daniel Rizner tvrdio je da Jakov Jelašić nije imao na tijelu tragove zlostavljanja, ali da to ne znači da batinanja u policiji nije bilo. Štoviše, svjedok je istakao da je u svojoj dvadesetpetogodišnjoj liječničkoj praksi imao na tisuće i tisuće slučajeva da su se uhićeni žalili na policijska maltretiranja, ali je on samo u jednom slučaju mogao konstatirati povrede teže prirode. Svjedočenje D. Riznera pred Državnim sudom za zaštitu države od 19. 5. 1930., AJ, 135-41-2264/29.

⁸⁹ Svjedočenje dr. Farkaša pred Državnim sudom za zaštitu države od 26. 5. 1930., AJ, 135-41-2264/29.

na priznanje.⁹⁰ Ante Trumbić, Mačekov branilac na suđenju, je isticao da je tortura koju primjenjuje policija u Zagrebu “opštepoznata”. S druge strane, državni tužilac dr. Ivo Učović istaknuo je da bi bez nje bilo “nemoguće izvući istinu”.⁹¹ Branioci optuženih su s pravom računali na efekt koji će detalji o policijskim zloupotrebama izazvati u međunarodnoj, ali i u domaćoj javnosti. Jugoslavenske novine su ovom prvom velikom procesu pred Državnim sudom posvetile golemu pažnju, ali su prenesena samo izvješća državne agencije “Avale”. Obrana je pred sudom uložila žalbu na pisanje tiska, prije svega beogradske *Politike* i *Vremena*, ističući da se “precizni, tačni i opširni” opisi torture koji su se čuli na suđenju izostavljaju, dok se iznose samo stvari “u korist optužbe”, pa su ti “izveštaji sasvim kratki, manjkavi i ne pružaju ni izdaleka celovitu sliku sa glavnog pretresa”.⁹² Svjedočenja optuženih o zlostavljanjima izazvala su pravi međunarodni skandal koji je umnogome narušio ugled jugoslavenske policije, šestosiječanjskog režima, ali i same Kraljevine. Strani tiska je tjednima objavljivao tekstove posve senzacionalističkih naslova: “Metodi zagrebačke policije. Prebijani iz sata u sat”,⁹³ “Beogradski zaverenički proces. Ozlede zatvorenika”,⁹⁴ “Hrvatski zaverenički proces. Sudbina zatvorenika”,⁹⁵ “Hrvatsko suđenje. Metodi jugoslovenske policije”,⁹⁶ “Krvnici u Zagrebu. Mučenja Hrvata u policajnom zatvoru u Zagrebu uz svirku gramofona. Zabijanje igala i čavala pod nokte optuženih. Životinjska mučenja Bedekovića i Belimarkovića”,⁹⁷ itd. Na negativni odjek koje je suđenje Bernardićevoj grupi izazvalo u stranoj javnosti, upozoravao je i dopisnik Centralnog presbiroa iz Beča, Ratko Parežanin, ističući da bi proces “daleko bolje prošao u evropskoj javnosti da nije bilo batinanja i tužbi na batinanje”. Štoviše, Parežanin je naglašavao da “oni krugovi koji u svom sopstvenom interesu žele da se ojača i konsoliduje naša Kraljevina, mole i bogorade da se stane jedanput na kraj ovakvim kriminalnim pojavama pojedinaca iz policije koji nam nanose ogromne štete i neprilike”.⁹⁸ O batinanju u policiji svjedoči i vođa lijevih zemljoradnika Dragoljub Jovanović u svo-

⁹⁰ Izlaganje branioca Bertića pred Državnim sudom za zaštitu države od 4. 6. 1930., AJ, 135-41-2264/29.

⁹¹ “Croat trial. Yugoslav police methods”, *The Times*, 17. 6. 1930., AJ, 38 (Centralni presbiro) – 341-489.

⁹² Žalba branioca Bertića predsjedniku Državnog suda za zaštitu države Dušanu Subotiću od 14. 5. 1930. AJ, 135-41-2264/29.

⁹³ “Zagreb police methodes. Beaten hour after hour”, *The Daily Telegraph*, 3. 5. 1930., AJ, 38-341-489.

⁹⁴ “Belgrade treason trial. Prisoner’s injuries”, *The Manchester Guardian*, 28. 5. 1930., AJ, 38-341-489.

⁹⁵ “The Croat conspiracy trial. Fate of a prisoner”, *The Times*, 28. 5. 1930., AJ, 38-341-489.

⁹⁶ “Croat trial. Yugoslav police methods”, *The Times*, 17. 6. 1930., AJ, 38-341-489.

⁹⁷ *Berliner Tageblatt*, 20. 4. 1930., AJ, 38-341-489. Članak je napisao hrvatski emigrant Slavko Cihlar, a prenio ga je *Hrvatski list* iz Chicaga u broju od 30. svibnja 1930.

⁹⁸ Pov. O. Š. br. 150 od 27. 6. 1930, AJ, 38 – 23 – 64. Videti i Pov. O. Š. br. 180 od 22. 7. 1930, AJ, 38 – 23 – 64.

jim uspomenama, ističući da su prilikom ispitivanja 1932. godine tučeni članovi zemljoradničke ljevice Pera Popović, Jaša Davičo, Stanko Trifunović, ali i njegova sestra, Nada Benić, koja je pljuskana.⁹⁹ Slični naslovi o policijskim torturama će se ponavljati i sljedećih godina, kako u ljevičarskim, tako i u konzervativnim listovima. Prednjačio je britanski tisak, koji je pisao o barbarskim metodama koje je policija naslijedila još od Turaka. Naime, izvještavao je dopisnik *Daily Expressa*, na osnovi istraživanja u Beogradu i “dva uzbudljiva dana provedena u Hrvatskoj sa vođama hrvatskog pokreta”, “mogu da potvrdim da je priča o hororu najgora priča ispričana u Engleskoj od masakra Jermena”. U nastavku ovog posve senzacionalističkog teksta pisalo je da Srbi “bataju po tabanima” i nad Hrvatima primjenjuju “torturu jajima”, “baš kao što su to davno činili Turci nad njima i Jermenima”. Dopisnik dalje ističe da je ta tortura jajima prilično “đavolska”, budući da se jaja prvo ispeku, a zatim se žrtvi, koju su prethodno skinuli do struka, podignu ruke iznad glave, vruća jaja se stavljaju u obje pazušne jame, a potom se uhapšeniku spuštaju ruke.¹⁰⁰ *The Manchester Guardian* je pisao da u Jugoslaviji “vlada teror” te da je zemlja postala “raj za policijske špijune, agente i ucenjivače”, dok se mnogi zatvorenici u kaznionicama “odlučuju na samoubistvo”, nemoćni da dalje podnose nehumanu torturu.¹⁰¹ Ovakvi i slični, fantastični i senzacionalistički tekstovi oblikovali su europsko javno mnijenje u doba šestosiječanjskog režima, ali i donekle utjecali na uskraćivanje političke ali i financijske potpore u savezničkim zemljama. Sargent, načelnik britanskog Ministarstva vanjskih poslova za Srednju Evropu, u pismu Đorđu Đuriću, jugoslavenskom poslaniku u Londonu, pisao je da je ovo britansko Ministarstvo dobilo brojne obavijesti o pretjeranoj upotrebi policijske sile u Jugoslaviji, više manje slične onim vijestima koje je o situaciji u Kraljevini plasirao *The Manchester Guardian*, upozoravajući Đurića da ovakve glasine opasno štete ugledu Kraljevine u britanskoj javnosti, a da je britansko Ministarstvo vanjskih poslova, u nedostatku bilo kakvih službenih

⁹⁹ Д. Јовановић, н.д, т 2, 248. Pera Popović je pred Državnim sudom za zaštitu države pričao da je bio saslušan četiri dana i četiri noći. Kako detektivi nisu bili zadovoljni odgovorom Popovića na postavljena pitanja, naređeno mu je da se svuče, a zatim su mu vezali ruke natrag i naredili da klekne. “Klekao sam”, pričao je dalje Popović, “ali su mi kazali da bolje kleknem, što nisam mogao da učinim, i tada me je jedan agent udario pozadi nogom da sam udario kosom u patos. Zatim su mi vezali ruke i noge zajedno i onda je jedan agent dugim lancem na jedan čudan način zatezao mi ruke i vukao me tako da mi je samo trbuh bio na patosu. Za to vreme gazio me je jedan drugi agent”. Stanko Trifunović je pak pričao da su ga vezali i sastavili ruke sa nogama, onda mu zapušili usta i tukli po tabanima noću. Slično je svjedočila i Ljubica Kovačević. Jaša Davičo se pak žalio na “specijalnu psihozu” i posebnu atmosferu koja je stvorena na policiji, ističući da je saslušan u zamračenim sobama s rešetkama, u svako doba dana i noći, te su ga saslušavali detektivi koji su bili “čas strahovito grubi, a čas opet neverovatno ljubazni, koji su me milovali po glavi i ljubili i uvek su to bili isti ljudi”. AJ, 135 –75–17/32.

¹⁰⁰ “Serbs use bastinado on Croats. Hideous tortures now revealed”, *Daily Express*, 30. 10. 1932., AJ, 38–415–566.

¹⁰¹ “The dictatorship in Yugoslavia. A reign of terror”, *The Manchester Guardian*, 18. 9. 1929., AJ, 38–368–518.

demantija jugoslavenske vlade, nemoćno da podnosiocima ovakvih apela razuvjeri i spriječi protujugoslavensku propagandu. Stoga je Sargent sugerirao Đuriću da objasni ministru vanjskih poslova Voji Marinkoviću da u Britaniji “već dugo postoji tradicionalna humanitarnost koja navodi javno mnjenje da uvek pokazuje najveće interesovanje za tretman političkih zatvorenika”.¹⁰² August Košutić, potpredsjednik HSS-a, i Juraj Krnjević, glavni tajnik iste stranke, su 1931. godine podnijeli novi memorandum Društvu naroda taksativno nabrajajući zlodjela zagrebačke policije i njezina šefa Bedekovića i zahtijevajući da se uputi jedna međunarodna komisija koja bi proučila prilike u Hrvatskoj, a posebno rad policije i sudova, “saslušala ranjene i mučene zatvorenike”, ispitala uzroke smrti zatvorenika i utvrdila broj žrtava.¹⁰³ Reagirao je i Međunarodni odbor za političke osuđenike koji se u studenome 1933. obratio pismom poslanstvu Kraljevine u Washingtonu. U njemu je teško optuživan režim za policijsko nasilje i smrt više od 120 ljudi prilikom ispitivanja. Na osnovi “pouzdanih izveštaja”, Odbor je protestirao protiv nezakonitih postupaka prema protivnicima režima koji su “bili pelcovani zaraznim klicama” ili im je pak “glava mesecima bila stezana gvozdanim vezama”.¹⁰⁴ Ovakvim fantastičnim pričama, i negativnoj propagandi uopće, na ruku je išao i sam režim, koji nije našao način da se natpisima u tisku suprotstavi protu promidžbom, ali i posve nerazumni postupci i zloupotrebe policijskih i žandarmerijskih tijela koji su ponekad doista pretjerivali u brutalnostima, što vlasti nisu željele ili nisu mogle i znale spriječiti. Veliki skandal je izazvalo i prebijanje njemačke novinarkice Isolde Reiter u Velikom Bečkerekcu. Bečki tisak pisao je da je “Rojterova mučena na barbarski način jer je ona Nemica”, te da “samo Srbi na ovakav način kažnjavaju one koji pripadaju jednoj manjini, a tako se inače u Evropi ne usuđuje kažnjavati ni najobičnijeg zločinca”.¹⁰⁵ Jugoslavenske vlasti su pokušale u evropskoj javnosti plasirati informaciju da je “Rajterova pred svedocima izjavila da nju niko nije tukao ni mučio”,¹⁰⁶ ali je na kraju priznato da je novinarka zaista bila maltretirana. Policijska tijela odgovorna za ovo zlostavljanje bila su otpuštena, “ali su našli službu u drugim nadležnostima”.¹⁰⁷

Na zlostavljanja prilikom istrage su se posebno žalili komunisti, rijetko kada navodeći detalje, kao što je to činila Bernardićeva grupa. Članovi partije su, naime, u partijskoj uputi za držanje pred policijom i na sudu bili upozoravani da trebaju računati da “svakog momenta mogu biti uhapšeni, batinani, pa i prebijeni”, kao i da se “moraju uvek nadati najgorem i biti svesni da

¹⁰² No. C. 9946/97/92 od 24. 12. 1929., AJ, 341–2/1929 (poverljiva arhiva).

¹⁰³ AJ, 63 (poverljiva arhiva) – 10 – (k 10).

¹⁰⁴ AJ, 519–1933/302.

¹⁰⁵ “Mučenje jedne nemačke žene u Srbiji. Sudbina novinarkice Hilde Izolde Rajter. Dokument jedne kulturne sramote”, *Reichpost*, 27. 6. 1930. Citirano prema Pov. O. Š. br. 150 od 27. 6. 1930., AJ, 38–23–64. Članak je, kako je javio dopisnik Centralnog presbiroa iz Beča, objavljen preko cijelevane strane, s naslovom od preko dva stupca.

¹⁰⁶ Pov. O. Š. br. 150 od 27. 6. 1930., AJ, 38–23–64.

¹⁰⁷ AJ, 341–2/1930. (poverljiva arhiva).

policajci neće birati sredstva ako ih uhapsu i iznude priznanja koja im trebaju da opravdaju gonjenja revolucionarne radničke klase i njenih istaknutih boraca”.¹⁰⁸ Na brojnim komunističkim procesima priča o teškim zlostavljanjima trebala je poslužiti ublažavanju iskaza danih u policiji i pred istražnim sucem, uz obrazloženje da su detektivi priznanja izvukli batinama i prijetnjom, dok su na prvom ispitivanju pred istražnim sucem ta priznanja iz policije ponavljana ili djelomično potvrđivana, u strahu od ponovnog vraćanja policiji.¹⁰⁹ Nema sumnje, ipak, da su pojedinci bili izloženi mučenjima. Pred sudom su mnogi od uhićenika pokazivali povrede zadobivene na policiji, žaleći se uglavnom na batinanje po tabanima, vješanje o zid i slično.¹¹⁰ Međutim, i u slučajevima kada su lekari pregledali uhapšene koji su se žalili na zlostavljanje, uglavnom su negirali postojanje bilo kakvih tragova zlostavljanja, ili, pak, navodili da su zadobivene povrede mogle biti nanesene i na drugi način, a ne nužno batinama, ili da su, pak, ranijeg datuma.¹¹¹ Optuženi komunisti su se puno više žalili na zlostavljanja u zagrebačkoj policiji, nego u Upravi grada Beograda. Bilo je, međutim, slučajeva kada su optuženi sami isticali da fizičkog maltretiranja nije bilo, navodeći ipak da su predugo bili pritvoreni, saslušavani noću, da nisu bili u prilici pročitati policijske zapisnike ili da su zapisnici pisani onako kako su detektivi željeli, a saslušavanje obavljeno bez obvezne prisutnosti svjedoka, te da nisu mogli kontaktirati za vrijeme boravka u pritvoru svoju obitelj ili odvjetnika.¹¹² Komunist Sima Marković je, pak, tvrdio da ga u Upravi grada Beograda nisu tukli, ali da su mu prijetili batinama i “držali ga u sobi do sobe u kojoj su strahovito batinali ljude”, pa je slušao jauke i stenjanja čitavu noć.¹¹³ Pojedini sudovi su, poput Okružnog suda u Novom Sadu i suda u Ljubljani, na formularima zapisnika sa saslušanja imali otisnuta pitanja: “Ima li na telu ozleda ili rana ili kakvih drugih posledica zlostavljanja, ako imate, ako imate ko ih je, šta ih je i na kakav način prouzrokovalo” i “Imate li da se potužite protiv žandarma koji vas je priveo ili protiv drugog koga, kakva su oni zlostavljanja ili nepravilnosti učinili”,¹¹⁴ ali su uhićenici ipak teško uspijevali da dokažu da su bili žrtve policijskog zlostavljanja. Ipak, u izvorima je moguće pronaći, doduše rijetko, i izravne potvrde o zlostavljanju na

¹⁰⁸ AJ, 135-44-36/30.

¹⁰⁹ Vidjeti: Izjava Kocmur Alojza pred istražnim sucem u Zagrebu od 27. 4. 1930, AJ, 135-46-94/30. Vidjeti i izjavu Plankar Josipa, AJ, 135-40-2241/19.; AJ, 135-21-1654-1655.

¹¹⁰ Vidjeti: Izjava Žalac Matije pred istražnim sudijom u Zagrebu od 17. 4. 1930, AJ, 135-47-108/30. Vidjeti i Izjavu Marton Pala pred sudom u Velikom Bečkereku od 2. 2. 1931., AJ, 135-59-270/30.; Izjava Felner Josipa pred sudom u Pančevu od 27. 1. 1930, AJ, 135-57-266/30.; Izjava Ciganović Bolte pred Sudbenim stolom u Zagrebu od 8. 1. 1930, AJ, 135-44-36/30.; Izjava Vladana Jokoanovića pred sudom u Sarajevu od 19. 10. 1929., AJ, 135-26-1873/1874/29.

¹¹¹ Vidjeti: Svedočenje lekara dr Danijela Rajznera, univerzitetskog profesora i sudskog lekara kod Kraljevskog sudbenog stola u Zagrebu, od 25. 4. 1930., AJ, 135-47-108/30.

¹¹² Vidjeti: AJ, 135-40-2241/19.

¹¹³ AJ, 135-74-13/32.

¹¹⁴ AJ, 135-60.

policiji, prije svega u formi bolničkih prijemnih ili pak otpusnih lista. Tako je Kuzma Simić u prosincu 1934. “dovežen u bolnicu u policijskim kolima zagrebačke policije u polusvesnom stanju”, s visokom temperaturom, teškim povredama na genitalijama, oteklim nogama punim podljeva i modricama po trbuhu. Poslije dvadeset dana provedenih prvo na internom odjelu, a zatim i na kirurškom odjelu zagrebačke Zakladne bolnice, pacijent je umro.¹¹⁵ Ivo Politeo, ugledni zagrebački odvjetnik, u pismu tadašnjem predsjedniku vlade Milanu Stojadinoviću, u povodu vijesti da će ravnatelj policije u doba šestosiječanjskog režima, Stanoje Mihaldžić, biti imenovan za podbana Savske banovine, pisao je kako je “lično video tragove zlostavljanja na ženi, koja je tome bila izložena na policiji”, kao i da ima liječnička svjedočanstva o takvim zlostavljanjima i brojne dokumentirane prijave, te da je u travnju 1936. podnesena prijava Državnom tužiocu protiv 14 zagrebačkih policajaca koji su maltretirali i batinali uhićenike.¹¹⁶

Policija i žandarmerija je, u očima mnogih, bila simbol vlasti, režima i same države. Brian Chapman tvrdi da je policija u svim društvima “stalni cenzor javnog ponašanja”, pa stoga policajci ne mogu očekivati da će biti pretjerano omiljeni u društvu, kao što su, recimo vojnici, za koje se obično vezuje neka vrsta junaštva.¹¹⁷ U prilog ovoj tvrdnji rječito govori i izvješće kotarskog načelnika iz Preka u Primorskoj banovini koji je isticao da mjesno stanovništvo nije bilo zadovoljno s njegovim prethodnicima i žandarmerijskim časnicima jer su bili grubi. Nakon njegova dolaska prestale su pri tužbe protiv postupaka žandara, ali, kako je isticao načelnik Kolesar, “oni ni sa nama nisu zadovoljni” jer bi “hteli da nema nikakve vlasti i da rade šta im je volja”.¹¹⁸ Optužbe policije za zlostavljanja političkih uhićenika istovremeno su bile i optužbe protiv vlasti koje su stvarale specifičnu atmosferu straha. “Dve vrste straha su istovremeno zavladaile u zemlji”, primjećivala je Kold Elan, “strah slugu diktature koji su bili skoni da svuda vide neprijateljske manifestacije prema vladi i strah opozicije koja nije htela da se prikloni režimu i koja je preuveličavala sva maltretiranja i svu njegovu okrutnost”.¹¹⁹ Građani su bili uplašeni, pa je Marko Kožul za skupštinskom govornicom tvrdio da u Dalmaciji, gdje je bio jak ustaški pokret, “nema više čovjeka koji kada vidi žandarma ne beži u planinu”,¹²⁰ ali i žandari i policajci su radili u veoma teškim uvjetima i njihovi su životi veoma često bili ugroženi. Protivnici režima u Kraljevini fantastične priče o stravičnim policijskim torturama su uveličavali, potičući tako nezadovoljstvo protiv režima,

¹¹⁵ Nezavedeno, AJ, 37–60–374. Vidjeti i: Istorija bolovanja Klemenčić Antona Državne bolnice za zarazne bolesti u Beogradu iz septembra 1929. AJ, 135–30–1968/1929.

¹¹⁶ Nezavedeno, AJ, 37–60–374.

¹¹⁷ Brian CHAPMAN, *Police State*, London 1970., 95.

¹¹⁸ Pov. Br. 2523/33 od 21. 12. 1933., AJ – 63 (poverljiva arhiva) – 24 (k 24).

¹¹⁹ K. ЕЛАН, *n. dj.*, 78.

¹²⁰ Izlaganje poslanika Marka Kožula, XXVII. redovni sastanak Narodne skupštine od 6. 3. 1934., *Stenografske beleške Narodne skupštine*, Beograd 1934., 500.

prije svega u Hrvatskoj, i stvarajući kult mučenika od takozvanih “hrvatskih narodnih boraca”.

Svu jugoslavensku policiju je, prema ovoj propagandi, personificirao Janko Bedeković. On je, poslije ubojstva Tonija Šlegla krajem ožujka 1929., postavljen za prvog čovjeka policije u Zagrebu umjesto Josipa Vragovića. Ovo je bilo drugo postavljenje Bedekovića na funkciju jer ju je već obnašao tijekom 1925. i 1926. godine.¹²¹ Kenard je, u povodu njegova imenovanja, izvjestio britansko Ministarstvo vanjskih poslova da je “dolazak brutalnog šefa policije u Zagrebu izazvao veliku indignaciju, uprkos tome što se radi o Hrvatima koji je bio u austro-ugarskoj službi”.¹²² Po čitavoj zemlji su prenošene priče o strahotama koje se događaju u zatvorima zagrebačke policije, a o njezinim postupcima se govorilo i na skupštinskim zasjedanjima. Poslanik Ivo Elegović je upozoravao da se u policiji “ljudi vezuju za ruke i noge, tako vezani vešaju o čavao, pa se zatim prilazi sa njima sa gorećim šibicama i čikovima i pale ih na vratu, po tabanima i rukama, onda ih skinu gole, i ne samo muškarce nego i žene, i tako ih batina do nesvesti i do iznemoglosti”.¹²³ Bedekovićevi postupci su, kako je pisao Josip Horvat, “stvarale pristaše za Pavelića”.¹²⁴ Bedekovića je zamijenio Stanoje Mihaldžić, jugoslavenski dobrovoljac iz Prvoga svjetskog rata, bivši pripadnik ili barem simpatizer Samostalne demokratske stranke. U Zagrebu se znalo da se nije slagao s Bedekovićem, “pa su se probudile nade da će na policiji grada Zagreba zavladati barem kakva takva zakonitost i humanost”. Ipak, Ivo Politeo je isticao da je Mihaldžić “potpuno razočarao” i da su “nezakonitosti, zlostavljanja, barbarluci koji su se pod njegovom upravom događali nadmašili režim dr Bedekovića”.¹²⁵

Britanski konzul u Zagrebu je imao veoma zanimljivo mišljenje o jugoslavenskoj policiji. Naime, on je primjećivao da je u carskoj Rusiji bilo puno represivnih mjera – nadzor nad sumnjivima, uhićenja, protjerivanja u Sibir i slično. Poslije revolucije je, kako je smatrao konzul Macree, sustav nadziranja, uhićenja bez naloga i protjerivanja ostao isti. Postavlja se, dakle, pitanje, razmišljao je konzul, je li ovaj represivni sustav bio plod carizma ili samo slavizma. Je li slavenska osobina, pitao se Macree, bez obzira na to kakav je njihov politički credo, da kada su na vlasti prirodno prihvaćaju ove mjere koje su odvratne (“repugnant”) našem shvaćanju pravde? Hrvati i Slovenci, dugo naviknuti na austro-ugarsku vladavinu, smatraju da je ovakav (repre-

¹²¹ Bosiljka JANJATOVIĆ, *Politički teror u Hrvatskoj (1919 – 1935)*, Zagreb 2002., 265.

¹²² Izvještaj britanskog poslanika iz Beograda od 24. 6. 1929., AJ, FO, 371–389–13.707. Kako je Bedeković bio pravoslavne vere, ipak se sa sigurnošću ne može tvrditi da je podrijetlom bio Hrvat. Vidjeti: AJ, 135–41–2264/29.

¹²³ Zbog ovakvog govora Elegoviću je poslanik Stavra Trajković dobio: “Je li vam to Pavelić kazao da tako govorite?”. Izlaganje poslanika Ive Elegovića, XVII. redovni sastanak od 2. 3. 1932., *Stenografske beleške Narodne skupštine*, Beograd 1932., 10.

¹²⁴ Josip HORVAT, *Živjeti u Hrvatskoj, Zapisi iz nepovrata 1900 – 1941.*, Zagreb 1984., 310.

¹²⁵ Pismo Ive Politea Milanu Stojadinoviću, predsjedniku Ministarskog savjeta od 28. 4. 1936., AJ, 37 –60–374.

sivni) sistem nečuvan i potpuno suprotan njihovu shvaćanju pravde, ali bi li oni, razmišljao je britanski konzul, jednom na vlasti, vratili istim ovim represivnim metodama. Iz poznavanja Hrvata, smatrao je Macree, “nemoguće je poreći da bi oni bili jednako loši kao i bilo koji Srbin”.¹²⁶

Napadi na policiju i žandarmeriju

Nema sumnje da je u mnogim slučajevima policija i žandarmerija prelazila preko svojih zakonitih ovlaštenja. U želji da se zaplaše svi potencijalni prekršitelji zakona i da se demonstrira snaga države i režima, reagiralo se nepromišljeno, preoštro i nasilno. Težnja da se nadziru gotovo svi postupci, misli i osjećaji ljudi koji su bili označeni kao “protivnici državnog i narodnog jedinstva” bila je ne samo kontraproduktivna, već i nemoguća, to više ako se ima na umu stupanj zaostalosti države i njezina birokratskog aparata, pa samim tim i policije i žandarmerije.

Ipak, treba imati na umu da je obavljanje policijske i žandarmerijske službe u doba šestosiječanjskog režima bila odgovorna, nezahvalna i za život veoma rizična dužnost. Veliki je broj policajaca i žandara koji su stradali pokušavajući uhititi pripadnike ustaške ili VMRO organizacije i komuniste. Na ovu činjenicu u službenom komuniqueju iz studenoga 1929. godine, prije svega namijenjenom međunarodnoj javnosti, upozoravala je i jugoslavenska vlada.¹²⁷ Nažalost, na precizne podatke o broju stradalih službenika Ministarstva unutarnjih poslova nismo u tijeku ovog istraživanja naišli. Žandari i policajci su stradali u pokušajima uhićenja ustaša ili komunisti, ali često i kao predstavnici i najistaknutiji simboli države i režima, tako reći otjelotvorenje vlasti koje je trebalo napasti, budući da je napad na njih istovremeno mogao biti tumačen i kao napad na samu državu i državne vlasti. Nije slučajno, dakle, da je kao glavna “meta” napada prilikom ustaške pobune u Lici izabrana baš žandarmerijska postaja u Brušanima, u kojoj su službovala samo dva žandara. Prilikom pokušaja uhićenja ubojica Tonija Šlegla ubijena su dva agenta zagrebačke policije, a policija je raspisala nagradu od 100.000 dinara za hvatanje ustaše Mije Babića, odgovornog za ovo djelo.¹²⁸ U očima jednog broja hrvatskih desničara ubojstvo policajca, žandara, kotarskog načelnika ili pak nekog drugog predstavnika vlasti smatrano je junačkim djelom, “sredstvom da se sa hrvatskog naroda skine težak jaram”.¹²⁹ Koliko je velika mržnja prema državi i njezinim tijelima vladala u Savskoj i Primorskoj banovini i do koje mjere je stanovništvo bilo spremno da otvoreno “kidiše” na žandarmeriju, najbolje pokazuje izvješće gene-

¹²⁶ Izvještaj britanskog konzula iz Zagreba od 26. 12. 1934., AJ, FO, 371-409-19.574.

¹²⁷ No. C. 9946/97/92 od 24. 12. 1929, AJ, 341 - 2/1929 (poverljiva arhiva).

¹²⁸ “Сто хиљада награде”, *Политика*, 3. 11. 1929.

¹²⁹ Mirko GLOJNARIĆ, *Borba Hrvata, Kronika dvaju desetljeća političke povijesti, (1919 - 1939)*, Zagreb 1940., 267.

rala Jurišića iz srpnja 1935. u kome je isticano da u dvije spomenute banovine vlada teško stanje, a da u sela ne smiju zalaziti ni poreznici ni žandari “jer su pri svakoj pojavi predmet napadanja”.¹³⁰ Jedan u nizu takvih slučajeva dogodio se u zaseoku Krmini u Primorskoj banovini, u prosincu 1932. Prilikom ubiranja poreza oko 200 ljudi je vrijeđalo “državu, egzekutora i njegovu pratnju najpogrdnijim izrazima”, zatim su ih opkolili i napali kamenjem. Poreznici i žandari koji su bili u pratnju su se razbježali. Jedan od poreznika je prenoćio kod starješine sela u Raskom Polju, ali čim je ujutru izašao iz kuće dočela ga je gomila od 100 razjarenih ljudi koja ga je napala kamenjem. Porezni izvršilac je zadobio “tri teže ozlede na glavi, tri na rukama i mnoge po ostalom delu tela”.¹³¹

Na učestalost izravnih napada nezadovoljnog naroda na pripadnike žandarmerije su upozoravali i banovi Savske i Primorske banovine, ističući da su se “u poslednje vreme između organa žandarmerije koji su vršili službenu dužnost i pojedinaca događali i sukobi u kojima je ponekad učestvovalo i više lica”. U ovim sukobima je dolazilo i do upotreba vatrenog oružja, “kojom prilikom je poginulo nekoliko građana, a bilo je više ranjenih”. Gubitaka je imala i žandarmerija – nekoliko žandara je povrijeđeno, a jedan je od zadobivenih povreda i umro. Isticano je da ove incidente obično izazivaju “mlađi lakomisleni ljudi”, obično ne znajući da u slučaju napada gomile žandarmerija ima pravo upotrijebiti vatreno oružje.¹³² Do sukoba naroda sa žandarmerijom je dolazilo ponekad zbog banalnih razloga – svađe oko djevojke,¹³³ u pijanom stanju, pri pjevanja nedozvoljenih pjesama ali i prilikom crkvenih procesija u Hrvatskoj, budući da su euharistički kongresi i te kako znali poprimiti oblik političke manifestacije. To su primjećivali i brojni neutralni promatrači. Tako je veliki euharistički kongres u Zagrebu, održan sredinom kolovoza 1930., bio, kako je primijetio britanski konzul Bulock, “pre hrvatski, nego jugoslavenski”. Američki delegati su izrazili sućut prema patnjama njihove jugoslavenske braće pod sadašnjom vladom, a netko je u masi počeo pjevati hrvatsku himnu. Tada je intervenirala policija i ceremonija je brzo završena. Kongres je bio završen govorom zagrebačkog nadbiskupa Bauera na Jelačićevom trgu. Govor se, kako je primjećivao britanski konzul, odnosio samo na Hrvate, hrvatsku povijest, hrvatsku kulturu i tradiciju, dok kralj i vlada nisu ni spomenuti, a pojam “jugoslavenski” nije korišten. Riječi i fraze koje je upotrijebio Bauer “nisu štrčale”, “ali se stvari koje nije rekao lako primete”. Papski nuncij Pelegrineti također je bio iznenađen “animozitetom Zagrepčana prema režimu”, kao i činjenicom da se ni jedna jugoslavenska zastava nije vihorila na privatnim kućama. Ipak, nuncij je odbacio da se radi o kakvom “anti-srpstvu ili anti-jugoslovenstvu”, dok

¹³⁰ Mile BJELAJAC, *Vojska Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca/Jugoslavije, 1922 – 1935*, Beograd 1994., 261.

¹³¹ Pov br. 48 479 od 2. 1. 1933., AJ, 63 (versko odeljenje) – 107.

¹³² Nezavedeno, AJ, 14–227–813.

¹³³ Vidjeti: Izlaganje narodnog poslanika Stjepana Bačića, XXVII. redovni sastanak Narodne skupštine od 6. 3. 1934, *Stenografske beleške narodne skupštine*, Beograd 1934., 490.

je Bauerov govor objasnio činjenicom da je on bio namijenjen masama, pa stoga nisu spominjani kralj i vlada.¹³⁴

Situacija se posebno otrgla kontroli na euharistijskom kongresu u Omišu, 20. lipnja 1932., na kome je sudjelovalo, prema službenim procjenama, otprilike oko 8.000 ljudi. Ova vjerska svetkovina je prerasla u političku demonstraciju, nosile su se zabranjene hrvatske trobojke, klicalo se Mačeku i slobodnoj Hrvatskoj i vikalo “dole bajoneti, dole razbojnici”. Dok je malobrojna žandarmerija pokušala zaustaviti masu koja se sve više primicala, nekoliko žandara je izgubilo kontrolu, vjerojatno pod dojmom nadolazeće mase, i pripucalo. Ispaljena su, prema službenom izvješću, ukupno tri metka.¹³⁵ Međutim, u interpelaciji ministru unutarnjih poslova, Nikola Nikić je naveo da su ubijena najprije dva mladića, braća Becići iz Svinjina, a zatim trinaestogodišnji dječak Pavelina iz Sućurca, dok je djevojci Plepel raznesena ruka, a više sudionika euharistijskog kongresa bilo je lakše ranjeno. “Da uzbuđenije bude još veće”, pisalo je u interpelaciji, “vranjičku je zastavu vlast zatim na očigled naroda terala i nogama gazila, dok je na splitskog biskupa pušku digla”.¹³⁶ Komanda primorskoga žandarmerijskog puka izvijestila je da je upotreba sile bila opravdana jer je narod izravno izazivao žandare, prilazio im i izbacivši vlastite grudi vikao “bodi ovde, pucaj srpska kurvo, majku ti”. Neki su, pak, dolazili do žandara, isticali hrvatske trobojke kličući: “Živela slobodna Hrvatska, krv ćemo proliti, ali Hrvatska mora slobodna biti, koga čuvaš kada su mulci pobjegli u Francusku” (aludiralo se na kraljeve sinove). Eskalaciji nereda je pridonio i župnik Braškić koji je održao “pred alkoholisanom masom zapaljiv govor pun potstreka za demonstracije i nered”. General Đorđe Arandelović je ocjenjivao da je “prava sreća što je došlo do energičnog istupa žandarma u Omišu i Srinjinama”. “Kao čovek mogu žaliti prolivenu krv i žrtve”, pisao je Arandelović, “ali tvrdim da je to bilo preko potrebno, kako bi se jednom otuknuli i zaplašili ljudi koji su počeli verovati da je rasulo države na pragu”. Slično je razmišljao i pešadijski pukovnik Petar Petrović, koji je isticao da je samo nedostatak čvrste ruke utjecao na bujanje separatizma, “jer je ovaj narod u stvari kukavica i plašljiv ... Kada su u Omišu okinule one tri puške, bacili su i hrvatsku crkvenu zastavu koju su posle morali žandarmi da skupljaju po ulicama, pa su se razbegli na sve strane. Prilikom pojedinih demonstracija u Splitu, dovoljno je da se pojave dva opštinska pandura, pa da se svi demonstranti razbegnu”.¹³⁷ Već sljedeći

¹³⁴ Izvještaj britanskog konzula Bulocka iz Zagreba od 23. 8. 1930., AJ, FO, 394–14.444.

¹³⁵ Nezavedeno, AVII, Popisnik 17, 24–3–74.

¹³⁶ Interpelacija Nikole Nikića i drugova narodnih poslanika na ministra unutarnjih dela povodom nasilja na euharističkom kongresu u Omišu juna 1932., XLIX. redovni sastanak Narodne skupštine od 6. avgusta 1932, *Stenografske beleške Narodne skupštine*, Beograd 1932., 32.

¹³⁷ Petar Petrović je u izvješću zapovjedniku Jadranske divizije naglašavao i da je “separatistički pokret u Splitu počeo kada je ovaj vezan železnicom sa Zagrebom”. Ne može se pretpostaviti, smatrao je Petrović, da Austrija nije imala materijalnih sredstava sagraditi tu prugu, već je povezivanje Zagreba i Splita izbjegavala iz političkih razloga. Ipak, primjećivao

euharistijski kongresi prošli su bez incidenata, jer su priređivači i mase bili uvjereni da državne vlasti neće više tolerirati njihove ispade.¹³⁸

Kolika je srdžba na žandarmeriju, državne vlasti općenito, ali i čitav režim postojala u takozvanim prečanskim krajevima, najbolje ilustriraju teški sukobi između policije i naroda su se dogodili u veljači 1935. u okolini Slavenskog Broda, u selima Oriovcu, Sibirju, Podvinju i Gornjoj Vrbi. Neraspoloženje prema vlastima, ali i prema Srbima i svemu srpskom, u seoskim je sredinama Primorske i Savske banovine bilo toliko da je britanski konzul u Zagrebu Macree ironično primjećivao da je “seosko stanovništvo nasilno anti-srpski raspoloženo, koliko im već to dozvoljava njihova ograničena inteligencija i uobičajena indolencija”.¹³⁹ Raspoloživi izvori pokazuju da se pobunjeni seljaci u selima oko Broda nisu libili izravno suprotstaviti državnim vlastima, ali i otvoreno napasti žandarmeriju. Kako je masa bila daleko brojčano nadmoćnija, životi žandara su bili ugroženi, pa je i nekoliko pripadnika žandarmerije bilo povrijeđeno.

Zategnuta atmosfera oko Broda zavladała je još krajem prosinca 1934., kada su sa nekoliko osnovnih škola skinute državne tablice jer su bile ispisane ćirilicom i latinicom. Kada je policija u veljači 1935. uhitila 10 seljaka osumnjičenih za ovo djelo, masa od preko 500 ljudi skupila se pred općinom u Podcrkavlju tražeći žurno puštanje na slobodu svih uhićenih. Kotarski načelnik je, želeći izbjeći krvoproliće, popustio pod pritiskom mase. Uhapšeni su redom saslušavani i puštani na slobodu. Nekoliko dana kasnije, prilikom proslave Papinskog dana u Sibirju, župnik Praskić, jedan od oslobođenih uhićenika, pozvao je narod da na predstojećim petosvibanjskim izborima glasa za Mačeka. Žandari su ponovno uhitili nekoliko ljudi, budući da se u povorci koja je formirana klicalo “Mačeku, slobodnoj Hrvatskoj, a protiv Jugoslavije”, ali i “Paveliću, Perčecu i samostalnoj Hrvatskoj”. Kao i u Podcrkavlju, masa iz nekoliko okolnih sela, u koje su poslani kuriri koji su izvjestili seljaštvo o uhićenju trojice seljaka koje su vlasti označile kao kolovođe, uputila se prema Oriovcu ne bi li oslobodila uhićene.¹⁴⁰ Oko deset sati na večer, seljaci iz pobunjenih sela, naoružani ne samo štapovima već i sjekirama, a “u nameri da silom oslobode uhapšeničke, a ne da mole žandarme da ih puste” približili su se Oriovcu. Kako je masa bila višestruko brojnija od žandara, a budući da nije bilo dovoljno vremena da se pojačanje pošalje žandarmerijskoj postaji, naredio je zapovjednik Savskoga žandarmerijskog puka, “da se uhapšeni puste, da bi se time sprečio napad mase, s tim

je Petrović, “sreća je, donekle, što je ova željeznička pruga gotovo cele zime zavejana snegom”. Nezavedeno od 25. 7. 1932., AVII, 17– 18– 3–74.

¹³⁸ Nezavedeno, AVII, Popisnik 17, 24 –3–74.

¹³⁹ Izvještaj konzula Macreea upućen N. Hendersonu od 24. 12. 1933., AJ, FO –371–402–18.452.

¹⁴⁰ U ovoj akciji sudjelovali su mještani sela Andrijevac, Krajačića, Sibirja, Završja, Odvorca, Jakačine Male i Starog Slatinika. Pov. II D. Z. Br 10.400/1935 od 5. 3. 1935., AJ, 14–21–49.

da se uhapšeni posle razlaza mase opet uhapsē. Dan kasnije su osumnjičeni za izgrede, pa pušteni pod pritiskom i u strahu od mase, uhićeni ponovno. Saznavši za ponovna uhićenja, seljaci iz okolice Broda su se ponovno podigli, s tim što je taj put došlo do incidenta “mnogo većih dimenzija sa teškim i krvavim poslasticama”. Britanski poslanik Henderson je izvještavao britansko Ministarstvo vanjskih poslova da se “lokalno seosko stanovništvo sukobilo sa policijom, u pokušaju da oslobodi drugove uhapšene zbog subverzivnih aktivnosti”.¹⁴¹ Pobunjena gomila, ponajprije iz sela Sibirja i Andrijevača, odnosno oko 130 ljudi, kretala se prema zatvoru u Slavanskom Brodu, u namjeri da ponovno pokuša osloboditi zatvorenike. Njima u susret je krenulo ukupno osam žandara. Pri susretu ove grupe sa žandarmerijom, jedan od seljaka je s leđa udario žandara Nikolu Grubića u glavu i teško ga ranio, da bi i sam kasnije bio ranjen od udarca bajunetom koji su mu nanijeli teško ranjeni Grubić i još jedan žandar. Dok se ovo događalo kretala se još ratobornija grupa od oko 200 ljudi prema selu Sibirju. Jedan od vođa grupe bio je Petar Luić koji je okupljeni narod pozivao da smjeni predsjednika općine, općinskog ovrhovoditelja i općinskog stražara, ali i da “razruši poštu, raskida žice telefona i telegrafa i u što većem broju pođe u Sibirj”. K ovoj grupi je krenulo 11 žandara. Kada su se približili pobunjenim seljacima, zapovjednik žandarmerije je pozvao ljude da se razidu jer se “ne mogu sa vlastima boriti”, pa je bolje, budući da imaju žene i djecu, “da se razidu nego da uludo pogibaju”. Iz mase se izdvojio “jedan snažan seljak sa motkom”, nasrnuo na zapovjednika čete i uzviknuo: “Najpre ovoga”. Na to je zapovjednik upozorio ratobornog seljaka da se ne približava i odmah ispalio prvi metak, na koji je i okupljena masa odgovorila pucnjavom. Rezultat ovog okršaja je bio sedmero mrtvih i troje ranjena seljaka, od kojih je jedan kasnije umro. Četvorica žandara su ranjeni – dvojica toljagom, jedan revolverskim metkom, a jedan nožem. Ni ovaj incident nije, međutim, zaustavio pohod seljaka prema Brodu. K ovom gradu se, naime, uputilo 250 – 300 ljudi iz sela Gornja Vrba, Donja Vrba i Ruščica. Seljake su na prilazu varoši čekala četvorica gradskih stražara i sedam žandara, upozorivši ih da se vrata kućama jer im neće biti dopušteno da uđu u Brod. Tada su se iz gomile začuli pucnji na koje su žandari odgovorili. I pri ovom sukobu rezultat je bio tragičan – poginulo je šest seljaka, dva su ranjena, a ranjena su i četiri žandara. Čuvši za događaje na putu Andrijevci – Sibirj, kuriri su se razbježali po selima, pronoseći parole da iz svake kuće mora ići na pobunjenički sastanak u Podvinje po jedan muškarac, a po mogućnosti svi. U službenom izvješću vlasti o ovim događajima navodi se da “nisu bili pošteđeni ni starci ni bolesnici”. Dalje je narodu naredeno da “bezuovjetno ima sa sobom poneti oružje, a ako ga nema da ponese štapove, toljage, vile i sekire”, a svima onima koji bi odbili sudjelovanje na sastanku u Podvinju se prijetilo “paležom, uništavanjem imovine i ubistvima”. Tako se 20. veljače oko crkve u Podvinju sakupilo “preko 2000 ljudi”. Kako je konstatirano ispitivanjem okrivljenika i brojnih

¹⁴¹ Živko AVRAMOVSKI, *n. dj.*, tom II, 353.

svjedoka “nije bilo ni jednog čoveka na pobunjeničkom sastanku u Podvinju koji nije imao toljagu, sjekiru, a da su mnogi imali i oružja znade se po tome što je izvestan broj revolvera bio pronađen”. Osim toga, narod je bio naoružan i “velikim kuhinjskim noževima i starim vojničkim bajonetima”. Okupljena gomila je na sav glas klicala: “Dole Srbija, dole Jugoslavija, živi-la samostalna Hrvatska, dole kralj Petar II balavac, majku mu njegovu, sve Srbe ćemo nabiti na kolac”.¹⁴² U Podvinje su se uputili, da bi saslušali želje pobunjenog naroda ministarski inspektor Hajdukveljković, banski inspektor Vragović i kotarski podnačelnik Komel. Međutim, kada su se pokušali obra-titi gomili okupljenoj oko crkve, masa je postala agresivna, pa se inspektor Hajdukveljković jedva spasio od “razularene i razbješnjene mase” koja ga je prvo zatvorila u općinski zgradu, iz koje je on uz pomoć “treznijih i ume-snijih ljudi” pobjegao, ali je ponovno vraćen. Uspio je pobjeći tek iz trećeg pokušaja.¹⁴³ Koliko se situacija otrgla kontroli najbolje pokazuju svjedočan-stva samih učesnika događaja. Naime, okupljeni seljaci su zahtijevali smrt-nu kaznu za Hajdukveljkovića. Jedni su predlagali da se odmah ubije, odno-sno objesi. Drugi su, pak, smatrali da nije vrijedno da ga ubiju i “da njego-vom krvlju zaprljaju svoje ruke”. Napokon je odlučeno da se inspektor preda ženama, da bi one učinile sa njim što im je volja. Seljanka Magda Vuković iz Rastušja je predložila da se Hajdukveljković ubije, pa je čak i sjekirrom zamahnula, ali su je drugi spriječili da taj naum ostvari. Prema istom izvoru, seljak Marko Blažević iz Dubovika je napao inspektora bajunetom, nakon što je ovaj pokušao pobjeći, i ubio bi ga da nije bio spriječen.¹⁴⁴ Rezultat sukoba oko Slavenskog Broda je bio ukupno 89 uhićenih osoba, od kojih je 14 upućeno u Beograd Državnom sudu za zaštitu države.¹⁴⁵

Na policijske i žandarmerijske snage otvoreno su napadali i komunisti. Naime, Komunistička partija je odmah nakon zavođenja šestosiječanjskog režima, potpuno pogrešno procjenjujući vlastite snage, pozvala na ustanak. Do oružane pobune nije došlo, ali je svako suprotstavljanje komunista poli-ciji u partijskim listovima slavljeno kao častan i junački poduhvat.¹⁴⁶ Štoviše, klasične agitacijske parole su bile zamijenjene parolom: “Naoružavajte se”.

¹⁴² Pjevalo se i “Još Hrvatska nije propala”, ali i vulgarne pjesme: “O Srbine j.... li ti mamu, rezaću te sutra na salamu”, “Kiša pada Srbija propada, vetar piri, Hrvatska se širi” i “Niko nema što Srbin imade, Srbin ima Svetog Savu, j.... ga u glavu”. Pov. II D. Z. Br. 10.400/1935 od 5. 3. 1935., AJ, 14–21–49.

¹⁴³ Pov. II D. Z. Br. 10.400/1935. od 5. 3. 1935., AJ, 14–21–49.

¹⁴⁴ D. JOVIĆ, “Pobuna seljaka u okolici Slavenskog Broda u februaru 1935”, *Zbornik Historijskog instituta Slavonije*, 9., 1972., 194.

¹⁴⁵ Vidjeti: D. JOVIĆ, *n. dj.*, str. 197.–202.

¹⁴⁶ Jugoslavenska poslijeratna historiografija hvalila je napade komunista na policiju. Ljubiša Ristović je tako pisao: “Ima nečeg epskog u ponašanju i liku tadašnjih skojevaca. U stalno napetoj situaciji, uvek spremni da stupe u borbu sa policijom, bez normalnog poro-dičnog života, prinudeni da u teškim uslovima ilegalnosti menjaju izgled i mesto stanovanja, mladi komunisti nisu zaboravljali da ličnim primerom, načinom života, nastupom, ophodje-njem, vrše najbolju propagandu za ideje partije”. Ljubiša RISTOVIĆ, *Pred nepriznatim sudom*, Beograd 1979., 236.

Najprije su to činili rukovodeći kadrovi, instruktori i aktivisti na terenu, a vjerovalo se da u slučaju ometanja dijeljenja letaka ili pak uhićenja treba ulaziti u izravne obračune s policijom.¹⁴⁷ Komunisti su, tako, u najvećem broju slučajeva bili naoružani, pa prilikom legitimiranja ili pak pokušaja uhićenja nisu oklijevali suprotstaviti se policiji.¹⁴⁸ Sekretar partije Đuro Đaković je u akciju išao sa “otkačenim” revolverom i smatrao da policajac nije “tica” i da mu se može umaći.¹⁴⁹ Komunist Stjepan Cvijić je tako prilikom pretresa u policijskoj postaji u Dubrovniku ubio iz revolvera komandanta žandarmerije i komandira policije, razbio prozor ureda i pobjegao.¹⁵⁰ Partija je čak pravila i posebne popise policijskih doušnika koji je dijeljen članstvu uz uputu da se ovih ljudi čuva i na njih “izvađa atentate”.¹⁵¹ Partijskim instrukcijama je dodatno potican fanatizam članstva. Isticano je da se “ne treba zaletavati policiji u šake”, ali da je nužno “dobro pamtiti da svako junačko, požrtvovano otvoreno komunističko istupanje i držanje naših drugova deluje kao jak i svetao primer, podiže autoritet naše organizacije, revolucionariše mase radnika”.¹⁵²

Policajci i žandari su u očima protivnika šestosiječanjskog režima, ali i čitave države, bili zapravo glavni eksponenti vlasti, ali i svega državnoga. Svijest o životnoj ugroženosti djelomično se odražavala i na ponašanje policije prema protivnicima poretka. Ovu činjenicu je primjećivalo i Britansko poslanstvo u Beogradu, pa je u jednom izvješću svome Ministarstvu vanjskih poslova istaknuto da se strogost policije prema njima može djelomično pripisati nervozi.¹⁵³ Često je pretjerana upotreba sile bila zapravo samo rezultat straha i vrsta odgovora na teror i ugroženost kome je sama policija bila izložena. Ipak, britanski konzul u Zagrebu javljao je Hendersonu da su priče o zlostavljanjima preuveličane, “čak iako je vlada spremna da suzbije svaku neprijateljsku kritiku”, kao i da je sa žrtvama¹⁵⁴ zagrebačke policije “teško saosećati” kada su one “uglavnom ubice”.¹⁵⁵ Iako je bilo usamlje-

¹⁴⁷ Branislav GLIGORIJEVIĆ, *Kominiterna, jugoslovensko i srpsko pitanje*, Beograd 1992., 245.

¹⁴⁸ AJ, 135 – 45 – 91 / 30. Vidjeti: Lj. RISTOVIĆ, *n. dj.*, 235.–236., 249.–250.

¹⁴⁹ B. GLIGORIJEVIĆ, *n. dj.*, 245.

¹⁵⁰ AJ, 519–1929/42.

¹⁵¹ AJ, 135–45–91/30.

¹⁵² “Teze predavačima na kursu za praktičan rad u SKOJ –u”. Citirano prema Lj. RISTOVIĆ, *n. dj.*, 237.

¹⁵³ Izveštaj Hendersona Forin Ofisu od 14. 1. 1930., AJ, FO, 371–393–14.440.

¹⁵⁴ Misli se na tri grupe označene kao terorističke koje su uhićene u Zagrebu tijekom 1929. U prvoj su bili Bernardić, Jelašić, Begić i drugovi optuženi za pokušaj atentata na vlak kojim je putovala hrvatsko izaslanstvo kralju, u drugoj Babić i Soldin, optuženi za ubojstvo Tonija Šlegla, dok je treća grupa bila komunistička. Optuženi za komunizam, su sredinom lipnja 1929., bili, između ostalih, Miroslav Krleža, Stevan Galoža, Samuel Levi, ali je Krleža, zbog nedostatka dokaza, pušten. Vidjeti: “Хапшење комуниста у Загребу”, *Политика*, 19. 6. 1929. i “Хапшење комуниста у Загребу”, *Политика*, 20. 6. 1929.

¹⁵⁵ Izveštaj Hendersona Forin Ofisu od 14. 1. 1930., AJ, FO, 371–393–14.440.

nih slučajeva da se prema političkim uhićenima oštro postupalo, mora se imati na umu da “Hrvati imaju poseban dar za tvrdoglavu ratobornost i sitne provokacije”. Seljaci koji su uhićeni zbog vrijeđanja državne zastave, pisao je Henderson, su obično bili pijani i brojčano nadmoćniji od žandara.¹⁵⁶ Henderson je inače isticao da “nema razloga da se veruje da diktatura izlaže Hrvate rigoroznijoj represije od druge opozicije”, te da je razlog brojim uhićenjima u Zagrebu i Sarajevu komunistička djelatnost koja je tamo raširena, dodajući ipak da su metod policije “srednjovekovno brutalni”.¹⁵⁷

Treba, međutim, primijetiti da je sklonost k pretjeranoj brutalnosti i prekoračenju ovlaštenja postojala, kao što i danas postoji, u svim, pa i u onim najdemokratskijim državama.¹⁵⁸ Od volje, snage i kulturne razine same države je ovisilo kolika je spremnost da se policijska nasilja suzbiju i propisno kazne. U doba šestosiječanjskog režima, ustaše, komunisti i VMRO su bili, i to s pravom, označeni kao glavni državni neprijatelji koji su poduzimali izravne (terorističke) akcije ne samo protiv postojećeg poretka, već i protiv Kraljevine u cjelini, pa se nameće pitanje koliko su se vlasti zauzele da se ti i jugoslavenski podanici zaštite od pretjerane upotrebe sile odnosno zlostavljanja na policiji. Štoviše, čini se da je režim svjesno tolerirao ovakva zlostavljanja, pokušavajući tako da demonstrira snagu države i novog poretka i sve potencijalne krivce zastrašivanjem odvratiti od planiranja ili poduzimanja bilo kakvog protudržavnog pothvata.

Politički prvaci o policijskim i žandarmerijskim zloupotrebama

Vlasti su posebno bile osjetljive na stalne kritike policije i žandarmerije u Skupštini, ističući da takve polemike škode ugledu države.¹⁵⁹ Na brojne interpelacije o policijskom nasilju nad građanima po pravilu nije odgovarano,¹⁶⁰ a pojedini poslanici, pa čak i sami ministri unutarnjih poslova, smatrali su da je pretjerana brutalnost, s obzirom na uslove u kojima je radila policija, normalna, dopuštena, pa čak možda i poželjna. Poslanik Rista Đokić je isticao da je “policija dobar sluga, ona služi onoga ko joj je gazda”, a da nije “pevačko društvo niti kaluđerski manastir”. Za ovakvo razmišlja-

¹⁵⁶ Izveštaj Hendersona Forin Ofisu s kraja decembra 1933. (datum nečitak), AJ, FO, 371-403-18.452.

¹⁵⁷ Izveštaj Hendersona Forin Ofisu od 30. 1. 1930., AJ, FO, 371-393-14.440.

¹⁵⁸ Vidjeti: B. CHAPMAN, *n. dj.*, 93.

¹⁵⁹ Govor poslanika Stjepana Bačića, XXVII. redovni sastanak narodne skupštine od 6. 3. 1934., *Stenografske beleške Narodne skupštine*, Beograd 1934., 490.

¹⁶⁰ Vidjeti: Interpelacija dr. Nikole Nikića i drugova narodnih poslanika na gospodina ministra unutrašnjih poslova o nasiljima žandarmerijskih organa u selu Otočac, opštine Remetinec, Sv. Klara srez Zagreb, Veliko Trgovište srez Klanac, Severin srez Belovar, Žuljani srez Pelešac i Žeravac srez Derventa, LIV. redovni sastanak Narodne skupštine od 25. 7. 1933., *Stenografske beleške narodne skupštine*, Beograd 1933., 339. Vidjeti i govor Stjepana Valjavca, XXVII. redovni sastanak Narodne skupštine od 6. 3. 1934., Beograd 1934., 466.

nje Đokić je bio nagrađen pljeskom.¹⁶¹ Slično je govorio i ministar unutarnjih poslova Živojin Lazić, naglašavajući da treba imati na umu da “žandarmi nisu ni nazareni ni milosrdne sestre”, već izvršioCI zakona koji često “vojnički nastupaju”, pa ih ne treba “ni omalovažavati ni izazivati kako se to često čini”.¹⁶² Ipak, britanski poslanik je primjećivao da je policijska praksa u Jugoslaviji istovjetna i policiji u nekim drugim, razvijenijim državama, ističući da bi “pola sata iskustva sračunate brutalnosti američke policije ili francuskih agenata promenilo lokalnu predstavu o policijskom nasilju”.¹⁶³ Slično je razmišljao i njemački poslanik Ulrich von Hassell ističući da je jugoslavenska policija “strahovita”, ali da predstavlja “dobrim delom nužno zlo u jednoj raskomadanoj državi kao što je Jugoslavija”. Uostalom, nastavljao je dalje von Hassell i “amerikanska policija je strašna”, a i engleska i njemačka policija imaju “rafinirane metode koji nemaju nikakve veze sa humanošću”.¹⁶⁴

Kao što je već spomenuto, za najveći broj stanovnika Kraljevine žandari su predstavljali utjelovljenje državne vlasti, ali i reda i zakona. Ako su sami oni bili prekršioCI zakona i “vrlo često svojim neumesnim držanjem, nepoznavanjem svoje dužnosti prouzrokovali nereda umesto da oni budu ti koji treba da osiguraju mir i red”,¹⁶⁵ u građanstvu se stvarao dojam, čak iako su u pitanju bili pojedinačni istupi, da u državi nema pravde i zakona, te da svatko može postati žrtva žandarmerijskog nasilja. I sam ministar Lazić je priznavao da su policija i žandarmerija u pojedinim situacijama prekoračile dopuštene mjere, ali je i tražio da se ima u vidu “u kakvim uslovima ljudi tamo rade”.¹⁶⁶ Posebno česte su bile žalbe na žandarmerijska nasilja u Dalmaciji, poslije ugušenja takozvanoga ličkog ustanka 1932. godine. Bilo je slučajeva, isticao je poslanik Marko Kožul, “da su ljudi na buljuke gonjeni, vezanih ruku i nogu trpani u osamljene zgrade gde su nemilosrdno zlostavljani, prebijenih rebara, prebijenih kostiju odležali posle toga pet – šest mjeseci u bolnici i od njih se tražilo samo da kažu da imaju oruž-

¹⁶¹ Replika Riste Đokića na izlaganje Ive Elegovića, XVIII. redovni sastanak Narodne skupštine od 3. 3. 1932., Beograd 1932., 71. Vidjeti i govor poslanika Milovana Grbe, XXVII. redovni sastanak Narodne skupštine od 6. 3. 1934., Beograd 1934., 489.

¹⁶² Izlaganje ministra unutrašnjih poslova Živojina Lazića, XXVII. redovni sastanak Narodne skupštine od 6. 3. 1934., Beograd 1934., 514.

¹⁶³ Izveštaj Hendersona sa kraja 1933. (datum nečitak), AJ, FO, 371–403–18.452.

¹⁶⁴ Predavanje njemačkog poslanika u Beogradu održano u berlinskom Heren klubu. Predavanje je, kako navodi dopisnik CPB–a, održano u “krajnjoj diskreciji”, jer su pristup imali samo pozvani. Predavanju su prisustvovala ugledne osobe iz njemačkog gospodarstva i političkog života koji su se zanimali za probleme istočne Europe, ali i direktori vodećih listova. Pov. 530 od 12. 10. 1931, AJ, 38–48–106.

¹⁶⁵ Interpelacija narodnog poslanika Vladimira Krstića, narodnog poslanika na ministra unutrašnjih poslova o radu komandira žandarmerijske stanice u Donjoj Šatronji, XII. redovni sastanak Narodne skupštine od 7. 2. 1934., *Stenografske beleške Narodne skupštine*, Beograd 1934., 262.

¹⁶⁶ Govor ministra unutrašnjih poslova Živojina Lazića, XXVII. redovni sastanak Narodne skupštine od 6. 3. 1934, Beograd 1934., 513.

je”. Zatim su neki od zlostavljanih seljaka na sudu, zbog nedostatka dokaza, bivali oslobođeni.¹⁶⁷ Situacija u Dalmaciji je bila posebno složena jer se veliki broj ljudi, bio zbog teške nestašice koja se u pasivnim krajevima najviše osjećala ili pak zbog političkih uvjerenja bavila krijumčarenjem oružja. U strahu za život, ali i u uvjerenju da je zlostavljanje osoba optuženih za ustašku djelatnost opravdano, žandari su prekoračivali svoja ovlaštenja. Toga su bile svjesne i državne vlasti pa je ministar Lazić uputio jednog inspektora Ministarstva da ispita stanje na terenu, a njemu se priključio i pomoćnik bana Primorske banovine. Na osnovi nepotpunih obavijesti, Lazić je istakao da je “prekoračenja nesumljivo bilo”, ali da su glasine o tome preuveličane, kao i da će “svi oni koji su ta prekoračenja uradili biti podvrgnuti zakonskoj odgovornosti”. Tijela vlasti su, smatrao je ministar, pod dojmom “onog što se preko granice radilo” “učinili izvesna prekoračenja, izvesne nezakonitosti koje ne mogu odobriti ali se mogu razumeti”. Svi ovi ispadi pripisani su nižim tijelima vlasti, ali ako se utvrdi da su i njihovi podređeni činili kakva zlodjela bit će kažnjeni, uvjeravao je senatore ministar Lazić, ističući još jednom “da su u pitanju samo pojedini žandarmi”.¹⁶⁸ Državne vlasti su uporno isticale da je nesporno da su se pojedini policijski činovnici i upravne vlasti ponegdje ogriješile o zakon, ali da „treba imati na umu da žandarmi rade po teškim prilikama, danju i noću, idu i obilaze i čuvaju naše granice i u stalnoj su borbi protiv unutrašnjih narušitelja bezbednosti i reda i mira. Rade sa najvećim naporima, po kiši i zimi i svakoj nepogodi, i kojima umesto hvale kao celini, baca se odavde na njih anatema i pojedine moguće greške generališu, a to ne sme biti”.¹⁶⁹

Događalo se i da žandari, najčešće unovačeni iz redova neukih seljaka, prekorače vlastite ovlasti iz uvjerenja da im žandarsko zvanje dopušta da jednostavno uzmu vlast u svoje ruke, ne obazirući se ili pak ne poznavajući zakonska ograničenja.¹⁷⁰ Ovakvo samovoljno djelovanje pojedinih pripadnika žandarmerije je nailazilo na žestoko negodovanje i buru nezadovoljstva posebno u Hrvatskoj, budući da su žandari, suočeni s bujanjem ustaškog pokreta i u strahu za vlastitu egzistenciju, ponekad tretirali čitav hrvatski narod “kao ustaški, separatistički i još gore”. Stoga su mnogi poslanici isticale da je jedan od glavnih zadataka, posebno u krajevima koji su nastanjivali pretežno Hrvati, “da žandarmi ozbiljno postupaju” kao i da na službu u Savskoj i Primorskoj banovini budu postavljeni samo oni koji imaju

¹⁶⁷ Govor poslanika Marka Kožula, XXVII. redovni sastanak Narodne skupštine od 6. 3. 1934., Beograd 1934., 499.–500.

¹⁶⁸ Govor ministra unutrašnjih poslova Živojina Lazića, XXXIII redovni sastanak Senata od 29. 3. 1933., *Stenografske beleške Senata*, Beograd 1933., 177.–178.

¹⁶⁹ Govor ministra unutrašnjih poslova Živojina Lazića, XXVII. redovni sastanak Narodne skupštine od 6. 3. 1934., Beograd 1934., 486. Vidjeti i govor senatora Uroša Desnice, XX. redovni sastanak Senata od 29. 3. 1934., *Stenografske beleške Senata*, Beograd 1934., 179.

¹⁷⁰ Vidjeti i govor poslanika Uroša Trbojevića, XXVII redovni sastanak Narodne skupštine od 6. 3. 1934., Beograd 1934., 498.

“moralne kvalifikacije i inteligenciju za vršenje svoje službe, kako bi ple-
mensku osetljivost naroda dotakli”.¹⁷¹

Prekoračivanje policijskih i žandarskih ovlaštenja u odnosu na vjerske zajednice

Posebnu pažnju žandarmerije je zahtijevalo uredovanje u vjerskim pitanjima. Iako je žandarmeriji bilo ne samo dopušteno, već i naređeno da u slučajevima dojava da je bilo gdje, pa čak i u samoj crkvi skriveno oružje da njegovu oduzimanju “pristupi najenergičnije i sa najvećom strogošću”, žandari su ponekad pretjerali u revnosti.¹⁷² U mjestu Žervencu, u derventskom kotaru, žandari su nakon mise pričekali narod na vratima crkve i s uperenim bajunetama ljude pretresali što je izazvalo “paniku, gužvu, viku i plač žena i dece”.¹⁷³ Ovaj slučaj su državne vlasti istražile, utvrdivši da je za incident odgovoran podnarednik Bubalo, “vrlo dobar i savestan službenik, i ne manje dobar i pripadnik rimokatoličke veroispovesti” koji je prekoračio svoje ovlasti zbog “preterane revnosti prema službi, a daleko od svake pomisli da kao rimokatolik vredi svetost crkve”, pa je stoga žandarmerijska komanda odlučila da se Bubalo za ovaj istup ne kazni, ali je zbog težine prekršaja prva prilika iskorištena za njegov premještaj.¹⁷⁴ Do jednako nemile situacije je došlo i u katoličkoj crkvi u Sisku, prilikom spomena na Stjepana Radića, gdje su “policijski organi batinali narod pred crkvom”, ali i u samoj crkvi.¹⁷⁵ Iako su katolički svećenici u brojnim slučajevima koristili crkvene propovjedi za agitaciju protiv sokola,¹⁷⁶ utjecali na vjernike da postanu članovi “Križara”, odbijali proslavljati državne praznike i otvoreno govorili protiv države,¹⁷⁷ događalo se da žandari prilikom provođenja svećenika osumnjičenih za kakvo djelo ne povedu ni najmanje računa o ugledu i utje-

¹⁷¹ Govor poslanika Stjepana Bačića, XXVII redovni sastanak Narodne skupštine od 6. 3. 1934., Beograd 1934., 490.

¹⁷² Nezavedeno od 24. 4. 1934., AJ, 63 (versko odeljenje) – 107.

¹⁷³ Nadbiskupski ordinarijat Vrhbosanski, 1224/1933. od 2. 5. 1933., AJ, 63 (versko odeljenje) – 107.

¹⁷⁴ Br. 61.041 od 26. 6. 1934, AJ, 63 (versko odeljenje) – 107. Vidjeti interpelacija dr. Nikole Nikića i drugova narodnih poslanika na gospodina ministra unutrašnjih poslova o nasiljima žandarmerijskih organa u selu Otočac, opštine Remetinec, Sv. Klara srez Zagreb, Veliko Trgovište srez Klanac, Severin srez Belovar, Žuljani srez Pelešac i Žeravac srez Derventa, LIV. redovni sastanak Narodne skupštine od 25. 7. 1933, *Stenografske beleške Narodne skupštine*, Beograd 1933., 339.

¹⁷⁵ Interpelacija Alojza Pavliča na ministra unutrašnjih poslova, XIX. redovni sastanak Narodne skupštine od 16. 12. 1932., *Stenografske beleške Narodne skupštine*, Beograd 1933., 367.

¹⁷⁶ Vidjeti: AJ, 63 (poverljiva arhiva) – 11 (k 11).

¹⁷⁷ Vidjeti: AJ, 63 (poverljiva arhiva) – 7 (k 6); AJ, 63 (poverljiva arhiva) – 15 (k 15); pov. 2207 od 16. 8. 1932., AJ, 63 (poverljiva arhiva) – 22 (k 22); AJ, 138 (Ministarski savet) – 8 – 57, AJ, 63 (versko odeljenje) – 106; AJ, 63 (versko odeljenje) – 107 i dr. Svi katolički biskupi

caju ovih crkvenih velikodostojnika u narodu. Tako je kapelan iz Novalje Janko Medved “ukovan u verige” i “tjeran kroz narod u Novalji na parobrod do Raba te ovdje opet kroz masu naroda na obali naprijed” jer je izborne proglose predsjednika vlade Bogoljuba Jevtića nazvao đubretom.¹⁷⁸ Ministar unutarnjih poslova Živojin Lazić je, u povodu žalbi biskupa na konferenciji u Zagrebu na “nedolično ponašanje vlasti prema katoličkim sveštenicima”, upozoravao tijela vlasti da se “prema predstavnicima priznatih vera treba odnositi sa posebnim taktom i uvažavanjem”, iako su počinili kakav delikt, jer su “sveštenici narodna inteligencija, koja je u stalnom dodiru sa narodom i oni mogu mnogo pomoći i za održanje mira i ljubavi među ljudima, za državljansko vaspitanje građana i za čuvanje narodnog jedinstva i državne celine”.¹⁷⁹ Pa ipak se žandari, kao što je već navedeno, nisu osvrtnali na službene upute vlasti. Njihovi nepromišljeni postupci prema katoličkom svećenstvu su štetili općem ugledu državnih vlasti i države, iako je službena politika jasno ustajala protiv ovakvih zloupotreba.

Bahatost policijskih vlasti prema svećenicima nije bila karakteristična samo za hrvatske krajeve. U selu Pukovcu, u Moravskoj banovini, kotarski načelnik je učitelje Momčila Popovića i Dobrosava Nedeljkovića, kao i pravoslavnog svećenika Nikolu Spirića kaznio zbog istupa s tri dana zatvora, naredivši da ih “sprovedu žandarmi sa karabinima, i da se tom prilikom svešteniku skine mantija i nanesu mu se druge uvrede”. Optuženi su provedeni noću s pomoću žandara s puškama u općinsku sudnicu koja je bila udaljena tri kilometra. Iako je u sličnim slučajevima kazna zatvora gotovo po pravilu bila zamjenjivana novčanom, kotarski načelnik se tome usprotivio. Vlasti su na ovu zloupotrebu reagirale, istina tromo, pa je kotarski načelnik stavljen pod Disciplinski sud ali je na položaju ostao i čitavih pola godine nakon incidenta.¹⁸⁰ Štoviše, senatoru Miloju Ž. Jovanoviću, koji se za cijelu stvar zainteresirao i podnio interpelaciju ministru unutarnjih poslova, načelnik je priopćio da je njegovo mjesto u Senatu, a ne u narodu. Senator je, prilikom obilaska svog izbornog okruga praćen u stopu, kao kakav “antidržavni element”. Nadziranje Jovanovića je ministar unutarnjih poslova Živojin Lazić opravdao činjenicom da je “sreski načelnik starešina opšte upravne vlasti, domaćin u srezu, pa treba da zna šta se na njegovom području dešava, pa i o dolasku i prolasku viđenijih ličnosti”.¹⁸¹ Treba ipak naglasiti da su ovakvi slučajevi bili, prije svega, rezultat nepostojanja dobre i efikasne admi-

su od ministra vjera 1929. godine “umoljeni da preko svojih župnika porade na konsolidovanju prilika u državi” u smislu kraljevog šestosiječanjskog manifesta, “ali se ni jedan biskup nije odazvao toj dužnosti, jer ni jedan župnik nije dobio u tom smislu nikakvo uputstvo”. Pov. J. B. Br. 15 736 od 17. 6. 1929., AJ, 63 (poverljiva arhiva) – 5 (k 4).

¹⁷⁸ Br 75/Prs od 3. 5. 1935., AJ, 63 – 103/1935.

¹⁷⁹ Pov. I br. 1540 od 13. 1. 1933, AJ, 63 (versko odeljenje) – 107.

¹⁸⁰ Izlaganje senatora Miloja Ž. Jovanovića, VI. redovni sastanak Senata od 30. 11. 1933., *Stenografske beleške Senata*, Beograd 1933., 57.-59.

¹⁸¹ Govor ministra unutrašnjih poslova Živojina Lazića, VI. redovni sastanak Senata od 30. 11. 1933., *Stenografske beleške Senata*, Beograd 1933., 60.

nistracije, naučene da služi državi i njezinim interesima, prije nego režimu, ali i mentaliteta, niske opće i političke kulture i sveopće zaostalosti, a nikako proizvod šestosiječanjskog režima ili pojava koja je ranije bila nepoznata.

Kako su policijskim brutalnostima bili izloženi i pravoslavni svećenici optuženi za kakav delikt, smatramo da su spomenuta zlostavljanja crkvenih velikodostojnika bile izraz niske razine i sveopće kulture žandara, ali općeg nepoštovanja koji se u primitivnom stanovništvu razvijao u trenucima kada u svojim rukama osjete određenu moć ili vlast, prije nego napad na crkvu i vjeru, to prije što su žandari izvršitelji ovih djela, kako se iz policijskih izvješća vidi, i sami često bili rimokatolici. Ipak, u osjetljivoj političkoj klimi koja je vladala u takozvanim "prečanskim krajevima" ovakvi incidenti su opasno ugrožavali ionako krhke međunacionalne i međuvjerske odnose, a državne vlasti, iako su pokušavale istražiti sve prijave nasilja protiv svećenika, ostajale su na pola puta. Krivci su uglavnom premještani, a protivnici režima, ali i sami katolički velikodostojnici, ove su slučajeve iskorištavali za žestoku anti-režimsku, a često i protudržavnu promidžbu.

Zaključak

Žandarmerija Kraljevine Jugoslavije imala je 18.000 ljudi, pa se s obzirom na brojnost sastava moglo očekivati da jedan broj žandara prekorači svoje zakonske ovlasti, ali je zadatak vlasti, to prije što je to bilo u samom interesu države, da se brine o svim pritužbama na pretjeranu upotrebu sile, žandarmerijsku bahatost, te da takve pojave strogo disciplinski kažnjavaju. Umjesto toga, režim je olako prelazio preko učestalih poslaničkih kritika koje su upućivale na ove negativne pojave, ne uvidjevši da narod nije sudio o državnoj upravi prema kralju, Skupštini, ministrima ili mjerama koje je poduzimala vlada, već prema onim državnim predstavnicima s kojima je dolazio neposredno u dodir, dakle prije svega prema žandarima i kotarskim načelnicima. Nerealno promatrajući ukupno stanje u Kraljevini, pojedini poslanici, kao i ministar unutarnjih poslova Živojin Lazić, hvalili su rad žandarmerije ističući da su u južnoj Srbiji "žandarmerijske stanice svratište za narod",¹⁸² kao i da u tim dijelovima Kraljevine "nikad nije bilo ispravnije vlasti i lepšeg držanja u žandarmeriji" nego u doba šestosiječanjskog režima.¹⁸³ Jugoslavenska stvarnost u doba šestosiječanjskog režima ipak je bila znatno drukčija. Žandarmerijski postupci su izazivali javno negodovanje i revolt građana, pa i otvoreno nasrtanje na policiju i žandarmeriju. Nadzor nad ljudima, sumnjičenja političkih protivnika, izborni pritisci, žandarmerijska nasilja, prisilno izvlačenje priznanja batinama, nehuman odnos prema zatvorenici-

¹⁸² Govor ministra unutarnjih poslova Živojina Lazića, XXVII. redovni sastanak Narodne skupštine od 6. 3. 1934., Beograd 1934., 514.

¹⁸³ Govor poslanika Marka Petrovića, XXVII. redovni sastanak Narodne skupštine od 6. 3. 1934., Beograd 1934., 493.

ma i pritvorenicima, premještanja i otpuštanja činovnika, prije svega učitelja i sudaca, nikako nisu predstavljali potpuno "izum" šestosiječanjskog režima kralja Aleksandra. U skladu s novim političkim smjerom, svako drukčije mišljenje je proglašavano protudržavnim i nezakonitim, pa je samim tim i broj ljudi koji su, zbog ovog ili onog razloga obilježeni kao neprijatelji poretka, što je automatski značilo i kao državni neprijatelji, znatno uvećan. Iako je veliki broj podanika Kraljevine Jugoslavije sumnjičen i nadziran, tehnike praćenja i nadgledanja su i dalje ostale primitivne. Sveopća zaostalost i siromaštvo države također su onemogućavale stvaranje dobrog policijskog aparata. Policija i žandarmerija su stoga nastavile koristiti jednako nasilne metode kao i u doba parlamentarnog režima. Takvi postupci su bili rezultat niske obrazovne i kulturne razine žandara, patrijarhalnosti i nepostojanja tradicije, ali i neshvaćanja da je jednoj državi neophodan dobar i efikasan birokratski aparat, ali i moderna i dobro izvježbana žandarmerija i policija, čiji je jedini cilj da služi državi i brani njezine interese, a nikako interese režima. Događalo se tako da se nasilja koja su činili pojedini policajci i žandari poistovjećuju sa čitavim režimom, ali i državom. Treba ipak voditi računa da je Jugoslavija u razdoblju od 1929. do 1935. bila izložena brojnim diverzijama i terorističkim napadima u kojima su ginuli civili, ali i predstavnici državne vlasti, te da su katkad neprimjerene policijske i žandarmerijske metode, koje je trebalo disciplinski kažnjavati, bile samo odgovor na nasilje kome su bili izloženi i oni sami.

SUMMARY

POLICE AND GENDARMES DURING THE PERSONAL
DICTATORSHIP OF YUGOSLAV KING ALEXANDER, 1929-1935

Control over citizens and political opponents of the regime, government's pressure measures during the elections, violence of gendarmes, torture during prison interrogation, inhuman relation toward prisoners, dismissal and transfer of state employees (most notably judges and teachers) were certainly not the invention of the personal dictatorship of King Alexander introduced in the Yugoslav state on January 6, 1929. In accordance with the new political course of the dictatorship any kind of oppositional political activity was immediately qualified as unlawful and directed against the state. Such views of the ruling regime led to an increase of citizens who were for various reasons labeled as enemies of the regime and this automatically meant that they were considered the enemies of the state. Although a large number of Yugoslav citizens came under regime's surveillance the methods of control over the population remained primitive and unsophisticated. General underdevelopment and economic poverty of the state were key elements that limited the possibility for the organization of an efficient police apparatus. Therefore policemen and gendarmes continued using equally violent methods that were already well known from the parliamentary period of the Yugoslav state. Such examples of violence were the result of low level of education and culture of gendarmes, patriarchal values and lack of tradition. It was also the result of the inability to understand that a state needs organized and efficient administration and modern and sufficiently trained gendarmes and policemen whose only goal should be to serve the state and defend its interests and not to use force to uphold a particular regime. Sometimes individual policemen and gendarmes took individual unlawful actions, but such actions were quickly misperceived as an action of the regime and of the state. It must be taken into consideration that Kingdom of Yugoslavia between 1929 and 1935 found itself under various terrorist attacks and victims of these attacks were both civilians and representatives of the state authorities. Therefore it can be concluded that police and gendarmes sometimes acted inappropriately and not according to the law because they only reacted to various terrorist attacks and violence directed at the ruling regime and its representatives.

Key words: Gendarmes, Personal Dictatorship of Yugoslav King Alexander, Political Violence